

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Valentina Aralica

doc. dr. Mitja Hafner Fink

**DRUŽBENE NEENAKOSTI V PROCESU TRANZICIJE
SLOVENSKE DRUŽBE
(Medčasovna analiza na podatkih projekta
Slovensko javno mnenje)**

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA 2003

KAZALO

KAZALO	2
UVOD	3
1 METODOLOGIJA IN HIPOTEZE	5
2 OPREDELITEV POJMOV	11
2.1 DRUŽBENE NEENAKOSTI	11
2.1.1 ZGODOVINSKI PRESEK UPORABE POJMA DRUŽBENE NEENAKOSTI	11
2.1.2 REVŠČINA IN SOCIALNA IZKLJUČENOST	13
2.2 DRUŽBENA ENAKOST ALI EGALITARIZEM	16
2.3 TEORETSKI PRISTOPI K NEENAKOSTI	17
2.3.1 DRUŽBENI RAZREDI IN TEORIJA RAZREDOV	17
2.3.2 DRUŽBENI SLOJI IN TEORIJA STRATIFIKACIJE	18
2.3.3 TEORIJA ELIT	19
2.4 SLOVENIJA IN TRANZICIJA	21
2.4.1 SLOVENIJA V BIVŠI JUGOSLAVIJI	21
2.4.2 TRANZICIJA	22
3 DIMENZIJE NEENAKOSTI V OKVIRU PROJEKTA SJM OD LETA 1968	23
4 REZULTATI ANALIZE	28
4.1 IZOBRAZBENO POKLICNI STATUS	28
4.2 SAMOUVRSTITEV V SLOJ	37
4.3 DOHODKOVNE RAZLIKE MED IZOBRAZBENIMI SKUPINAMI	40
4.4 SKLEPNE UGOTOVITVE	43
5 ZAKLJUČEK	45
SEZNAM LITERATURE	47

UVOD

*"Neenakost je ena od bistvenih razsežnosti modernih tržnih družb,
katere socialno – teoretična ali politična opredelitev pa ni enotna.
Po mnenju dela sociologov in družbenih teoretikov je dejavnik,
ki potencialno ogroža stabilnost družbenega sistema
in je v tem smislu neracionalna sestavina.
Nasprotno drugi dokazujejo, da je neenakost nujna sestavina
stabilnosti in evolucije družbenega sistema
in je totej racionalna"*
(Malnar, 1996, 15)

Pred nami je diplomsko delo z naslovom "Družbene neenakosti v procesu tranzicije slovenske družbe", ki temelji na podatkih projekta Slovensko javno mnenje.

Glede na obširnost teme družbene neenakosti, sem se s težavo odločila, kako naj nalogo sploh začnem in čemu konkretno naj se posvetim.

Nalogo bom oprla na podatke raziskav Slovenskega javnega mnenja, ki se vršijo že od leta 1968 dalje na področju Slovenije in do leta 1991 tudi na področju Jugoslavije. Javno mnenje sicer ne predstavlja stabilnega družbenega pojava, zanj sta značilna vsakokratna situacijska določenost ter časovna variabilnost, vendar odgovori na nekatera vprašanja kažejo na jasno razločljive trende in vzorce v določenem času. So vprašanja, ki se ponavljajo redno ali zelo pogosto, so pa vprašanja, ki se lahko pojavijo le enkrat ali dvakrat (strogo aktualna vprašanja za določen čas).

Več kot tridesetletno raziskovanje omogoča določeno prepoznavanje časovnih vzorcev ter razkrivanje trendov in regularnosti družbenih sprememb.

Javnomnenjski podatki nimajo le omejenega pomena za konkretno stanje ali pojav, čeprav nekateri zadevajo le enkratne dogodke v času: precejšen del zbranih podatkov tudi zaradi namernega ponavljanja istih vprašanj omogoča analizo časovnih vrst in se vključujejo kot indikatorji splošnejših kategorij. (Toš, 1989)

Za Jugoslavijo je značilno, da je socialistična razvojna usmeritev črpala svojo legitimiteto predvsem iz visokega vrednotenja družbene enakosti. Egalitarizem je avtonomijo posameznikov omejeval. Čeprav je bil zelo poudarjen pri delitvi dohodka, so nastajale velike razlike pri delovnem in kreativnem udejstvovanju. S preходом smo Slovenci morali nekako opustiti, če se lahko tako izrazim, tudi t.i. enakost, saj je nova pluralistična vladavina ne omogoča.

Zanimivo je, in to bomo v nadaljevanju ugotovili, da se je v raziskavah konec šestdesetih let že kazala težnja po večji diferenciaciji. Kasneje je med letom 1969 in 1972 prišlo do velike spremembe in preusmeritve, zaradi politične zaostitve je bila ponovno postavljena v ospredje višja stopnja egalitarizma. Vendar je v nadaljnjih letih, vse do osamosvojitve in naprej, vrednotenje enakosti upadalo. V osemdesetih letih je zaznati množično nerazumevanje in pretresenost ljudi zaradi sprememb, ki so nastale v razmerah njihovega življenja, delovnih kolektivov in samega naroda. Pojavijo se novi eksistencialni problemi: kako priti do stanovanja, kako preživeti, pojavijo se zaposlitvene ogroženosti.

Kriza družbenih razmer je bila vedno bolj razpoznavna, še posebno glede socialnih in ekonomskih razsežij. Vse to je pripeljalo do pomembnega koraka, ko je Slovenija z izstopom iz Jugoslavije in s svojo osamosvojitvijo dosegla zrušitev socialističnega, enopartijskega sistema.

Izsledki raziskav Slovenskega javnega mnenja iz prvih let po osamosvojitvi kažejo značilna gledanja na ključna družbena vprašanja in na premik v zavesti nasploh.

V obdobju ustanavljanja in mednarodne uveljavitve nove nacionalne države, se slovenska narodna zavest izraža v visokem vrednotenju institucij, ki zagotavljajo nacionalno samostojnost, in vse bolj v izražanju razlikovanja drugačnega in tujega. Slovenci smo z osamosvojitvijo prerasli iluzijo zgodnjega socializma, ki je v enakosti videl hkrati tudi politično svobodo.

Določanje zgornje mere neenakosti je pomembno z vidika ohranjanja socialnega ravnovesja, gospodarskega prestrukturiranja in s tem preobražanja celotne družbe.

Potrebno je ohranjati ravnovesje med javnim in zasebnim sektorjem. Državljeni se istočasno zavzemajo za zasebno lastnino in za socialno državo, kar bomo v nadaljevanju tudi potrdili s podatki.

Družbene neenakosti so vedno obstajale in vedno bodo, le kažejo se v različnih, tudi latentnih oblikah. V novejši zgodovini slovenskega naroda je z novo državo in novim pluralističnim političnim sistemom nastalo tudi veliko novih vrst neenakosti, starejše so prišle do izraza in so se še povečale, spet druge so se spremenile in preoblikovale v modernejšo obliko.

Naj na kratko povzamem strukturo diplomske naloge. V uvodnem delu se bom osredotočila na razlago metodologije in hipotez, opredelitve pojmov (od družbene

neenakosti, ki se v najhujši obliki kaže s pojavom revščine in socialne izključenosti; egalitarizma do teoretskih pristopov družbene neenakosti: teorija razredov, teorija stratifikacije in teorija elit; del bo namenjen tudi predstavitvi Slovenije v bivši Jugoslaviji in njene tranzicije).

V osrednjem delu bom predstavila dimenzije družbene neenakosti, ki so bile v okviru projekta Slovensko javno mnenje zajete od leta 1968 do danes. Prikazala bom konkretna vprašanja, njihovo ponovljivost, še poseben poudarek pa bo na izbranih spremenljivkah oz. dimenzijah neenakosti. Le te bom natančneje interpretirala in predstavila. Ugotavljati nameravam povezanost med posameznimi dimenzijami, ki bi dejansko pokazala, kaj se z neenakostmi dogaja. Vmes bom kot primerjavo vključevala tudi različne podatke drugih statističnih virov (Statistični urad Republike Slovenije, Urad za makroekonomske analize).

1 METODOLOGIJA IN HIPOTEZE

Dimenzije družbene neenakosti je mogoče odkrivati z empiričnim raziskovanjem, sicer pa je tudi odkrivanje pomembnih dimenzij neenakosti lahko le rezultat raziskovalnega dela.

V Sloveniji se vsako leto vrši raziskava Slovensko javno mnenje (v nadaljevanju SJM), ki jo sistematično izvaja Center za raziskave javnega mnenja in množičnih komunikacij, ki deluje znotraj Fakultete za družbene vede. Ankete se opravijo na reprezentativnem vzorcu polnoletne populacije prebivalstva. Vzorec je toliko reprezentativen, da lahko rezultate prenesemo na celotno populacijo. Medčasovna analiza in možnost ponovnega oživljanja in vrednotenja preteklih stanj je izredno pomembna za tovrstno statistično analizo.

Projekt Slovensko javno mnenje

Projekt SJM je bil zasnovan v letu 1966, po ustanovitvi Centra za raziskovanje javnega mnenja pri Visoki šoli za sociologijo, politične vede in novinarstvo, danes Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

Projekt je nastal na podlagi zamisli skupine raziskovalcev in je ustrezal potrebam razvijajoče se družboslovne raziskovalne stroke in družbene oz. politične prakse.

Iz tega longitudinalnega projekta v slovenskem družboslovju je omogočeno razkrivanje sprememb v družbeni in politični zavesti prebivalcev oz. sprememb v individualnih, družinskih in družbenih stanjih.

Raziskava je podobna modelom longitudinalnega družboslovnega empiričnega raziskovanja v zahodni Evropi in Združenih državah Amerike.

Danes zasledimo podobne projektne zasnove po družbenih preobratih v srednji in vzhodni Evropi (Poljska, Češka, Madžarska, Rusija).

Značilnosti tovrstnega raziskovanja v zahodni Evropi sta tudi visoka povezanost s potrebami sociološke in politološke stroke na eni strani, ter aktualnimi potrebami na drugi strani. To raziskovanje se intenzivno mednarodno usklajuje in poteka na visoki metodološki ravni z uporabo reprezentativnih vzorcev. Pomembni cilji raziskovanja so socialni sistemi, pojav družbene neenakosti, vloga družine, spolne vloge, področja dela, raziskovanje religioznosti, ekonomske problematike, različnih vidikov socialne politike, izobraževalnega sistema, vloge države, politične stranke, volitve,...

Center za raziskovanje javnega mnenja

Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij je bil ustanovljen leta 1966 znotraj današnje Fakultete za družbene vede v Ljubljani. Je osrednja raziskovalna ustanova na področju socialnih in političnih ved in komunikologije v Sloveniji. V Centru se od leta 1968 sistematično vrši projekt SJM, ob tem pa še vrsta različnih strokovno pomembnih družboslovnih empiričnih raziskav.

Poleg vsebinskih raziskav Center proučuje tudi merske, vzorčne, semantične metodološke probleme anketnega raziskovanja. S projektom SJM se Center povezuje z mednarodnimi programi, kot so International Social Survey Programme, World Value Survey, Ostbarometer, European Value Survey, in druge.

Od leta 1968, ko je bila izvedena prva raziskava SJM, se je projekt do danes razvil, utrl, in uveljavil kot temeljni nacionalni, empirično družboslovni projekt socioloških izhodišč v povezavi s politologijo, komunikologijo, politično psihologijo,... Prispeval je k uveljavljanju raziskovanja kulturne ter metodološko empiričnih družbenih raziskav. Viden je razvoj tovrstnega raziskovanja v Sloveniji in do leta 1991 v Jugoslaviji. Je

tudi izhodiščna točka za metodološki študij študentov Fakultete za družbene vede. (Toš, 1999)

Raziskava javnega mnenja ni usmerjena samo v raziskovanje mnenj o aktualnih političnih in ekonomskih dogodkih v Sloveniji in Jugoslaviji, ampak je zasnovana kot dolgoročno, sistematično empirično utemeljevanje družboslovnih disciplin.

Projekt SJM temelji na metodoloških predpostavkah reprezentativnega vzorca prebivalstva (nekaj čez 2000 naključno izbranih polnoletnih državljanov). Izvaja se na podlagi standardiziranega vprašalnika v osebni stiku respondent – anketar. Vprašalniki so merilni instrument in omogočajo dopolnilno opazovanje dogajanja v političnem, socialnem in ekonomskem sistemu.

Mnenja in odgovore je zaradi velikosti vzorca in načina izbiranja respondentov možno z majhnim tveganjem posplošiti na celotno populacijo.

V samih vprašalnikih raziskav SJM zasledimo vrsto vprašanj, ki se nanašajo na problem neenakosti. Vključeni sta tudi dve mednarodni raziskavi stališč o neenakosti in sicer leta 1992 in 1998 (ISSP). Glede na to, kolikokrat se določeno vprašanje ponovi oz. se redno ponavlja, imamo možnost opraviti medčasovno primerjavo, ki ustreza našim potrebam. V kolikor se določen vzorec vprašanj premalo krat ponovi, ga moramo izključiti iz programa. Glede vrste in ponovljivosti vprašanj bo v nadaljevanju namenjeno celotno poglavje.

Cilj raziskave SJM je zaobjeti čim širši izbor pomembnih problemov, dilem, vprašanj iz javnega življenja. Povpraševanje je po stvareh, ki so v družbi vzbudile pozornost in so si ljudje o njej izoblikovali določeno mnenje (medijsko izpostavljene teme, osrednji politični krog). Tako lahko določimo, kaj je bilo v določenem času najpomembnejše, najodmevnejše v državi oz. republiki.

Gostota raziskav zelo variira, saj so v zadnjih letih narejene tudi po štiri raziskave letno, so pa določena leta, ko ni bila izvedena niti ena. Pogostost raziskav je povezana z zaostritvijo družbene krize, popuščanjem dogmatskih pritiskov v drugi polovici osemdesetih let. Največja težava pri izvrševanju raziskav SJM je v odtegotovanju denarnih sredstev s strani družbenih skladov za financiranje raziskovanja (v različnih časih so se različno imenovali: Sklad B. Kidriča, Raziskovalna skupnost Slovenije, Republiški sekretariat za raziskovalno dejavnost, Ministrstvo za znanost in tehnologijo). V sedemdesetih letih je bilo empirično

raziskovanje slovenske in jugoslovanske družbe deležno ogromnega števila ideoloških in političnih očitkov ter pritiskov, ki so trajali do demokratizacije v Sloveniji. Vseeno pa je projekt SJM edini projekt v Jugoslaviji, ki ni klonil in prenehal z delovanjem zaradi prej naštetih političnih pritiskov, in je ustvaril veliko bazo podatkov, ki nam omogočajo primerjalne raziskave s časovnih točk, ko se je iskan pojav dejansko dogajal.

V letih, ko se povečuje politični pritisk v Jugoslaviji, čas prehoda iz enopartijskega sistema v večstrankarski, čas ko so odpadli železni okovi prebivalstva, se je vrstilo večje število raziskav, saj so se v obdobju nekaj mesecev odgovori na ista vprašanja lahko bistveno spremenili (problem samostojnosti Slovenije, vojaški udar, plebiscit,...).

V diplomski nalogi bom uporabila podatke raziskav od leta 1968 pa do leta 2002, saj je le na longitudinalni analizi možnost preverjanja sprememb in premikov v zavesti in mišljenju ljudi.

Zanima nas, katere družbene neenakosti so pomembne z vidika socialne strukture, kakšna je narava teh neenakosti. Že ta sama vprašanja kažejo na različne možne pristope k preučevanju socialne strukture. Večji poudarek bom namenila tistim neenakostim, ki temeljijo na različnosti položajev glede porazdelitve pomembnih družbenih in materialnih dobrin.

Kot izhodiščno hipotezo bi postavila v ospredje vprašanje, ali podatki SJM sploh odsevajo spremembe na področju družbene neenakosti, ki se dogajajo v procesu tranzicije. Obstaja dilema, če so podatki SJM realno merilo za pojave s področja družbenih neenakosti. Stališča so nedostopna neposrednemu opazovanju, zato jih opazujemo posredno na način merjenja odgovorov, ki lahko izražajo pozitivno, lahko pa negativno oceno objekta stališč. Respondenti se pri odgovarjanju na anketna vprašanja opirajo na širok nabor prepričanj, stališč, sodb in mnenj. (Uhan, 1998) Zanima nas tudi, če so ti podatki v skladu s teoretskimi pričakovanji in če so v skladu z drugimi vrstami podatkov (npr. s statističnimi podatki Statističnega urada Republike Slovenije, ali podatki Urada za makroekonomske analize).

Kvaliteta merjenja najpogosteje obsega razsežnosti zanesljivosti in veljavnosti kot osnovna pogoja, ki naj zagotavljata objektivnejše raziskovanje. Z zanesljivostjo merjena ocenjujemo prisotnost slučajnih napak (definirana je kot zmožnost proizvesti enake vrednosti ob ponovljenem merjenju na istih enotah s predpostavko, da ni prišlo

do sprememb v dejanskih vrednostih). Če merska napaka ni le slučajna, nastane problem veljavnosti, kar pomeni, da na izmerjeno vrednost sistematično vpliva ena ali več drugih spremenljivk, katere merski postopek zaobide. (Ferligoj in drugi, 1995)

Upoštevati moramo torej dvom o veljavnosti inštrumentov, s katerimi se v SJM meri tovrstne pojave. Trdimo lahko, da respondenti odgovorjajo na vprašanja s tendenco, kaj se od njih pričakuje, in zato odgovori tako, kot misli, da se od njega pričakuje. Objektivnost podatkov, pridobljena na anketni način je torej lahko vprašljiva, lahko pa kaže realno podobo.

Ponavljanje testiranja je ena od metod ocenjevanja zanesljivosti, saj isti rezultati potrdijo resničnost. Problem nastopi, saj je zelo težko, časovno zahtevno dobiti večkrat iste ljudi kot respondente. Druga rešitev je v tem, da lahko postavimo alternativne oblike vprašanj, ki merijo isto spremenljivko, vendar lahko pričakujemo napačne oz. drugačne rezultate. V SJM – ju se del vprašanj res ponavlja v isti obliki, medtem ko so respondenti, lahko rečemo, vedno drugi. Zato se bom delno oprla na statistične podatke, a le za primerjavo, saj nas podnaslov diplomskega dela veže na podatke raziskav SJM.

Podatki SJM so že zbrani, zato bom uporabila sekundarno analizo.

Statistična sekundarna analiza temelji na že zbranih podatkih, katere medčasovno lahko primerjamo, če se seveda isto vprašanje dovoljkrat ponovi. Pregledati je potrebno vsa možna vprašanja in odgovore, izvzeti tiste, ki ustrezajo zastavljenemu problemu in jih združiti in interpretirati. Ker je podatkov in vprašanj zelo veliko, sem se osredotočila na dve splošni razsežnosti, in sicer:

a) stališča o neenakosti: zajela bom "subjektivne" podatke. To so ocene, zaznave in samozaznave. Ker je tovrstnih vprašanj kar nekaj, sem se odločila za vprašanje glede samouvrednotitve v sloj oz. družbeni razred. Vprašanja samoocen so v bistvu zelo relativna, odgovor je za respondenta lahko težko določljiv, saj se nihče noče zapostavljati, hkrati pa se zaveda svojega položaja. Če hočemo odkriti dejansko stanje, moramo tovrstne podatke primerjati še z drugimi vrstami statističnih podatkov. Samoocena je zelo relativna. Nekdo se počuti, da ima vsega dovolj, da mu ničesar ne primanjkuje, medtem ko si že daljše obdobje ni privoščil dopusta, živi v slabih bivanjskih razmerah itd., vendar je s tem zadovoljen. Vsakdo drug bi ga uvrstil v nižji socialni sloj, sam se uvršča mogoče v srednji. Samoocena je torej rezultat posameznikovega zadovoljstva z lastnim življenjem, njegovega bivanjskega vzorca,

življenjskih ciljev in podobno. Ni pa realna ocena stanja. Subjektivna zaznava lastnega položaja v strukturi neenakosti je torej vedno pristranska, oz. je podvržena težnji k sredinskemu umeščanju. Vsaka socialna skupina zase meni, da se nahaja v sredini hierarhije razslojevanja (Malnar, 1996). Zato bom seveda vključila tudi druge, objektivnejše podatke, za katere veljajo javno določena merila pripadnosti.

b) obstoječe neenakosti: uporabila bom objektivne podatke, kot je družbeno ekonomski položaj anketirancev. V to skupino vprašanj bi lahko uvrstila vrsto vprašanj, ki se nanašajo na različne materialne in družbene dobrine, poklicne in izobrazbene kategorije. Slednjo sem tudi izbrala za nadaljno interpretacijo. Zanima nas, v kolikšni meri se je s procesom tranzicije spremenila poklicna struktura in izobrazbeni nivo respondentov. Lahko predvidevamo, da se stopnja izobrazbe v povprečju povečuje, struktura poklicev pa se spreminja, od delavcev do uslužbencev v storitvenih dejavnosti, kar seveda zahteva drugačno in višje izobraženo delovno silo. Glede spremenljivk poklic in izobrazba lahko trdimo, da sta tesno povezani, čeprav obstajajo tudi izjeme.

2 OPREDELITEV POJMOV

2.1 DRUŽBENE NEENAKOSTI

2.1.1 ZGODOVINSKI PRESEK UPORABE POJMA DRUŽBENE NEENAKOSTI

Že davno so ljudje zaznali obstoj družbenih neenakosti in spraševali so se o njihovi upravičenosti. Ali so neenakosti glede premoženja, oblasti, moči nujne in večne, ali nanje lahko vpliva človekova zavestna dejavnost ?

Že mitološke razlage so razlagane kot volja nadnaravnih bitij. Zgodnje orientalske civilizacije so neenakost razumele kot univerzalne zakonitosti, ki vladajo v vesoljnem svetu kot odnosi med zvezdami; svoj vir naj bi imele v naravi, družbene neenakosti pa naj bi bile le posamezen primer splošne neenakosti.

Že pri Aristotlu najdemo naturalistično razlago družbenih neenakosti s tem: "...jasno je, da po naravi obstajajo svobodni ljudje in sužnji, ter da je suženjstvo zanje naravno in pravično...." (Flere, 1999).

"Eden vlada, drugi so vladani" – termin, ki opravičuje lasten privilegiran položaj in se širi vse do nastanka moderne družbe. Teorije, ki se sklicujejo na naravo in njene zakonitosti otežujejo analizo vertikalnih neenakosti in grupiranja v družbi. Ta naturalistična razlaga nima izkustvene razlage, ampak gre le za ideološko popačeno, etnocentrično pojmovanje.

Sociologi iščejo razlage družbene neenakosti v organizaciji družbe, saj jih je le tako lahko izkustveno utemeljiti in pojasniti.

J. J. ROUSSEAU (1712 – 1778): Skliceval se je na krščanske ideje o enakosti ljudi pred Bogom, ter v osnovi na naravno pravo. Njegovo predstavljanje neenakosti je temeljilo na zasebni lastnini kot osnovnem viru. Trdil je, da zasebne lastnine ni potrebno v celoti odpraviti, potrebno bi jo bilo le omejiti.

"..., dokler so se lotevali samo tistih del, ki jih je lahko opravil en sam, in tistih obrti, ki niso zahtevale sodelovanja več rok, so živeli kot svobodni, zdravi, dobri in srečni ljudje, kolikor so lahko bili po svoji naravi, in so še naprej uživali v sladkostih neodvisnega občevanja: toda od trenutka, ko je en človek potreboval pomoč drugega, čim so opazili, da je enemu koristilo, če je imel zaloge živeža za dva, je enakost izginila, pojavila se je lastnina, delo je postalo nuja in širni gozdovi so se spremenili v cvetoča

polja, ki jih je bilo treba zalivati z znojem ljudi in na katerih si kmalu videl suženjstvo in bedo kaliti in rasti s pridelki.” (Rousseau, 1993, 62)

Razlaga družbene neenakosti z družbenimi dejavniki je dosegla zrelo obliko v pojmovanju o družbeni delitvi dela, kot osnovnem viru. Gre za to, da delitev dela privede do ustvarjanja presežkov v proizvodnji, ki si ga nekatere skupine prisvajajo. Glede razvoja neenakosti je potrebno omeniti tudi stopnjo razvoja delitve dela (oblike institucionalizacije in organizacije delitve dela – oblike podjetij, notranja organizacija, povezave med njimi).

Sociološka analiza družbene neenakosti razlikuje dva vidika:

1. Distribucijski vidik: neenakomerna porazdelitev materialnih dobrin, vpliva, moči, oblasti, ugleda, izobraževanja in drugih družbeno pomembnih dobrin; poznamo različne vrste distribucijskih neenakosti, kot so: kulturna, premoženjska,...
2. Strukturalni vidik: Pod tem pojmom razumemo posameznike ali družine, ki na podlagi lastninjenja različnih količin omejenih dobrin stopajo v medsebojne odnose, se povezujejo, kar je osnova za oblikovanje skupin. Skupine z lastništvom podobnih dobrin se formirajo v večje skupine, ki so v vertikalnem zaporedju. Med posameznimi skupinami prihaja do socialne distance. (Flere, 1999)

Tudi v najbolj primitivnih družbah nimajo vsi posamezniki ali družine enakega ugleda. Že zdavnaj so izstopali zdravniki, vrači, staroste. Vsako poskušanje katerekoli družbe v kateremkoli času, da bi družbo pripeljali vsaj v bližino popolne enakosti je privedlo le do pojava novih oblik neenakosti (tudi totalitarizem).

K.DAVIS in F. MOORE sta poudarjala, da naj bi bila družbena neenakost oz. vertikalna strukturna diferenciacija večna zakonitost družbenega življenja, saj naj bi predstavljala funkcionalni imperativ obstoja, reprodukcije in preživetja človeške družbe. Strukturna neenakost je skriti mehanizem vsake družbe, ki zagotavlja, da so vse naloge v družbeni delitvi dela opravljene vestno in učinkovito. Družbena delitev dela je učinkovita takrat, ko s sistemom diferenciranega nagrajevanja motivira državljane za opravljanje teh nalog. (Jambrek, 1984)

2.1.2 REVŠČINA IN SOCIALNA IZKLJUČENOST

Revščina je ena izmed skrajnih oblik neenakosti, zato jo bom posebej predstavila. Ne kaže se le na dohodkovnih in materialnih razlikah, ampak tudi na področju neenake možnosti izobraževanja, porabe prostega časa, dostopa do zdravstvenih uslug, kulturnih potreb.

Beseda revščina pomeni neko neželeno stanje oz. družbeni problem, ki se je s tranzicijo v Sloveniji bistveno povečal. Je družbeni problem, za katerega je odgovorna država. Glede definicije revščine je bilo in še vedno je veliko problematik: kaj sploh je revščina, s katerimi kazalci naj jo merimo. Vsaka definicija izhaja iz določene teorije.

Ugotoviti je potrebno, kako revščino sploh merimo, težko pa je odkriti vzroke, zakaj je sploh nastala. Študije revščine so se začele v 19. stoletju, ko so se raziskovalci začeli truditi izdelati merilni pripomoček.

Na podlagi merskega načina ugotavljanja revščine poznamo več različnih teorij oz. trditev:

1. Absolutna revščina: Merimo jo glede na sredstva za preživetje; ljudje živijo v revščini, če nimajo sredstev, potrebnih za fizično ohranjanje življenja. (Haralambos in drugi, 1999)

Večina meril absolutne revščine ugotavlja kakovost in količino hrane, oblačil in bivanjskih pogojev, ki so potrebni za zdravo življenje. Merimo jo tako, da ocenimo osnovne življenjske potrebščine, glede na to oceno določimo mejo revščine. Revni so vsi, ki so po svojih dohodkih pod to mejo.

Različni znanstveniki si definirajo koncept absolutne revščine na različne načine: npr. Drewnowski in Scott (Novak, 1994) takole:

1. prehrana: merjena s količino zaužitih kalorij in beljakovin;
2. bivališče: merjeno s kakovostjo bivališča in prenaseljenostjo;
3. zdravje: merjeno s stopnjo otroške umrljivosti, kakovost medicinskega osebja,...

V temelj osnovnih življenjskih potreb pa je potrebno vključiti tudi izobraževanje, varnost, rekreacijo in način preživljanja prostega časa.

Ta koncept absolutne revščine temelji na domnevi, da obstajajo minimalne osnovne potrebe za vse ljudi v vseh družbah enake. Kot vemo, se te razlike med različnimi družbami zelo razlikujejo (npr. stranišče na izplakovanje je v mestu nuja, tega pa ne moremo pričakovati v bivališčih tradicionalnih lovskih ali nabiralniških družb).

Če pa koncept absolutne revščine razširimo na idejo temeljnih kulturnih potreb, jo je še težje zagovarjati, saj se le-te potrebe zelo razlikujejo.

2. Relativna revščina: Uradni standardi za določitev revščine so vezani na politično odločitev vsake države. Pri relativni revščini gre za spremenljive povprečne standarde skupnosti, zato je reven tisti, čigar so zadovoljene potrebe pod ravniyo družbenih standardov. Revščino je potrebno razumeti v odnosu do življenjskih standardov določene družbe, ki je predmet proučevanja. Poudariti je potrebno raznolikost potreb v različnih družbah v različnih obdobjih. Revščina je torej nekaj dogovorjenega, ne pa danost in nespremenljivost. Torej, odstopanje od dogovorjenih standardov v smislu "ne imeti" pa je opredeljeno kot revščina. (Novak, 1994)

Med tipične predstavnike pristopa relativne revščine se prišteva Petra TOWNSEND, ki revščino opredeljuje "...kot stanje posameznika, družine ali skupine v primeru, ko nimajo virov za prehrano, bivanje in dostopa do dejavnosti, ki so tipične za njihovo okolje. Standardi, po katerih živijo, so tako nizko pod običajnimi za njihovo okolje, da zanje ni mogoče trditi, da živijo po dogovorjenih vzorcih in običajih." (Townsend v Novak, 1994)

3. Subjektivna revščina: Subjektivni pristop revščine naj bi dopolnil prva dva tipa revščine s poudarjanjem posameznikovega dožemanja stanja revščine. Kot vemo, ljudje s težavo priznajo, da živijo v revščini. Vedno se sklicujejo na različne vire dohodkov (največ iz socialnih transferjev). Po objektivnih kazalcih se lahko sklepa, da posameznik ni zadovoljen s svojim materialnim položajem in sploh življenjskim standardom.

Razlogi za revščino so različni:

1. izguba dela;
 2. pomanjkanje ustreznih ukrepov države blaginje, predvsem v obliki socialne pomoči in delavskega zavarovanja, v katerega bi bili vključeni brezposelni;
 3. gospodarske, politične, seksistične, rasistične in druge oblike neenakosti, ki preprečujejo, da bi se podpora splošnega mnenja revnim izboljšala.
- (Leskošek, 2003)

Čeprav je državljanska pravica vsakega državljana, da mu država omogoča pravico do življenjskega standarda ter možnosti za doseganje tega standarda, večina revnih misli, da je to posameznikova osebna odgovornost.

V slovarju revščine se vedno več uporablja izraz "podrazred". Prvi ga je uporabil Gunnar Myrdal v knjigi *Challenge to Affluence* (1962). Temu razredu se razen brezposelnosti pripisuje tudi kriminaliteto in druge oblike neželenega obnašanja. V različnih oznakah revežev, podrazred je le ena izmed njih, se poudarja osebno odgovornost za revno stanje in tako ima prizadeti občutek manjvrednosti.

Vidimo, da je revščina tudi socializacijsko in psihološko stanje. Funkcija revščine se kaže tudi v različnih ekonomskih in socialnih funkcijah, ki jih verižno povleče za sabo. Med ekonomskimi je najpomembnejši dvojni zaposlitveni učinek, saj so revni t.i. rezervna armada dela in tako so razlog za zadrževanje višine plač na najnižji možni ravni. Ker so revni v glavnem nizko ali neizobraženi, se od njih zahteva prekvalifikacija ali izobraževanje, zaradi česar se odprejo nova delovna mesta v drugih strokah (socialni delavci, terapevti, profesorji,...). Znani pa so tudi učinki v ilegalni ekonomiji, ko se revni prično ukvarjati s preprodajanjem ilegalnih dobrin.

Med najpomembnejše socialno strukturne funkcije sodi mnenje, da imajo revni pomanjkljivo izobrazbo in slabe delovne navade ter da je zaradi pomoči revnim potrebno izpeljevati različne oblike socialne pomoči. (Haralambos in drugi, 1999)

Posamezniki so poleg tega, da jim primanjkuje sredstev za zadovoljevanje fizičnih potreb tudi socialno izključeni iz družbe. Revščina je znana kot izključenost iz porabe, tudi nezaposlenost je izključenost - na področju produkcije, izključenost iz socialne kohezije pa se kaže z izključenostjo iz osnovnih človeških odnosov, brez družine, izolacija ipd.

Skupine in posamezniki, ki imajo šibko vez z vsaj eno od dimenzij družbene integracije (država, trg delovne sile, civilna družba), so v večjem tveganju, da postanejo socialno izključeni. V resnem tveganju so tisti, ki imajo šibke ali pretrgane vezi z dvema ali celo z vsemi tremi dimenzijami. To so v razmerju do države tisti z nelegalnim in neregularnim statusom, mlade matere, uporabniki različnih substanc, storilci kaznivih dejanj. V razmerju do trga so v slabšem položaju tisti, ki imajo manjše spretnosti, ki so soočeni z diskriminacijami, ki skrbijo za druge bolne in prizadete; v razmerju do civilne družbe pa starejši, izolirani, ruralno prebivalstvo, alkoholiki, odvisniki od pomoči države (sirote, otroci in odrasli s psiho – socialnimi problemi, fizično ovirani, duševno prizadeti, zaporniki in bivši zaporniki). (Leskošek, 2003)

Izključene skupine in posamezniki so subjekti oz. objekti regulacij, čeprav so kot marginalni manj vidni. Bolj verjetno je, da se govori o njih, kot pa z njimi.

2.2 DRUŽBENA ENAKOST ali EGALITARIZEM

Družbena enakost ali egalitarizem je družbena vrednota, ki je najbolj trajna in največja, je globalna silnica nerodovitnih množic. Idejo družbene enakosti lahko imenujemo tudi egalitarizem, ki se je operacionaliziral na več načinov:

1. Ideja premoženjske in distributivne enakosti: Najbolj pogosto utemeljevanje, ki je bilo prisotno v glavnem v predindustijski dobi in kmečkem okolju je, da enakost pomeni strogo ureditev s predpisi in uniformnost cele družbe, katero vodi pravični vodja ali nepodkupljiva manjšina. Ta uvede absolutno oblast, s katero za vedno odpravi družbene neenakosti, zlasti materialne. Dejstvo pa je, da je že sama politična oblast ena najpomembnejših oblik neenakosti (porazdelitev legitimne moči je utopija). J. ŽUPANOV je potrdil tezo, da je takšno mišljenje prevladovalo med delavci v Jugoslaviji, kar naj bi bila glavna kulturna ovira v razvoju industrijske družbe. Materialne dobrine bi se morale deliti enakomerno, prisotno bi moralo biti omejevanje ekonomskih aspiracij, nasprotovanje strokovnosti, antiintelektualizem, antipodjetniška miselnost, vera v vseomogočnost države. Vse to se ujema s komunistično vladavino. (Flere, 1999)

2. Družbene razlike in neenakosti je nemogoče odpraviti, treba pa je identificirati tiste, ki so najbolj nasilne, nečloveške in zatiralske. V tem stališču je dobrobit za vse deprivilegirane sloje, do različnih omejitev pa za privilegirane. Omejevati je potrebno določene razlike in neenakosti na področju lastnine, šolstva, socialne politike. (Sruk, 1995)

3. Egalizacija priložnosti za vsakega posameznika: V ospredju je izobraževanje in dostop do dela, ki naj bi bil določen s šolskim uspehom. Do egalizacije možnosti naj bi prišlo z množičnim, brezplačnim šolanjem vse mladine. Spet se pojavi problem neenakosti zaradi različne stopnje inteligence in pridnosti posameznika. Lahko pa trdimo, da izobraževanje poteka pod velikim vplivom družbenega položaja družine.

2.3 TEORETSKI PRISTOPI K NEENAKOSTI

Sociologija razlikuje tri vrste pojmovanja vertikalnega strukturiranja družbe: teorija razredov (marxizem), teorija slojevitosti (funkcionalizem) in teorija elit (elita – neelita).

2.3.1 DRUŽBENI RAZREDI IN TEORIJA RAZREDOV

Marx deli družbo na razrede kot osnovne enote. Opisuje jih kot proizvode in nosilce načinov proizvodnje. Zaradi sistemske delitve dela pride do možnosti, da si ena družbena skupina prilasti presežek proizvodnje, ki ga druga ustvarja. Delitev in presežek dela sta genetična in strukturalna vira družbene delitve na razrede. S prilaščanjem presežka se istočasno podreja vse tiste, ki so iz prilaščanja izključeni. Marx poudarja tudi zasebno lastnino. Lastnina in izkoriščanje sta zanj temeljni lastnosti odnosa med razredi – eden je lastnik izkoriščevalec, drugi nelastnik izkoriščenec, ki si prilašča le nujna sredstva za preživetje.

Delitev družbe se poleg ekonomske sfere deli še na politično življenje (politične stranke določenega razreda), družbeno zavest (ideologija, umetnost določenega razreda) in družbeno gibanje (rezultat razrednih spopadov).

Marx je poleg dveh slojev izkoriščevalcev in izkoriščenih omenjal tudi vmesni, srednji sloj in marginalne skupine. (Haralambos in drugi, 1999)

Uvodno stališče glede strukture družbe v Jugoslaviji in Sloveniji je bilo, da je družba homogena in da gre predvsem za horizontalne razlike. Nastaja pa novi razred, ki ga tvori birokracija, izvirajoča iz partije, ki je izpeljala revolucijo. Ta razred se je počasi osamosvajal od partije in se začel navezovati na državo. Sem spadajo vsi, ki imajo na temelju monopola nad upravljanjem izjemne privilegije in materialne prednosti, delavski razred je podrejen. Novi razred poseduje sredstva za proizvodnjo, ki so uradno v kolektivni lasti, dejansko pa njihova lastnina. Ta novi razred je šibek v gospodarstvu, a močno politično organiziran.

2.3.2 DRUŽBENI SLOJI IN TEORIJA STRATIFIKACIJE

Razredno strukturiranje je običajno prikrito, pokaže se šele ob spopadih. Sloji ali plasti družbe razumejo družbeno strukturo kot hierarhijo. S sloji ne mislimo le dele razredov, ampak na drugačno oblikovanje družbene strukture, na drugačno vrsto analize in drugačen pogled na družbo v celoti.

Slojevitost temelji na vlogi posameznika v družbi, predvsem na poklicni delitvi dela. Na položaj vplivajo izobrazba, vloga v družini, vloga v politiki, način uporabe prostega časa, še najbolj pa poklic. Posamezniki, ki zavzemajo podobne položaje, tvorijo sloj. (Haralambos in drugi, 1999)

Sloji izvirajo iz tržne situacije v organizaciji družbe, ne pa iz določenih predpisov o njihovem obstoju.

Obstaja več tipov slojev in slojevitosti, glavne razlike med njimi pa so v odprtosti oz. možnosti za družbeno gibljivost.

Sloji so v glavnem zelo odprti. Glede na pravno enakost, naj bi bil dostop do vseh položajev v družbi mogoč vsem na enak način. A v resničnem svetu vemo, da ni tako, saj je vpliv družine, da reproducira družbeni položaj svojih članov, velik. To relativno reprodukcijo družbenih položajev zagotavljajo poleg materialnega položaja še jezikovni kod, kulturni kapital in drugi kulturni dejavniki. Za razvrščanje v sloje je torej povezanih več lastnosti, ki se seštevajo: izobrazba, premoženje, poklic, svetovni nazor, vrednostne orientacije. (Giddens, 2001)

M. WEBER je poudarjal, da je potrebno raziskovati družbene strukture glede na več razsežnosti. Meni, da so razredi skupine, ki se oblikujejo na tržišču in se nanašajo na ekonomsko premoženje. Upoštevati pa je potrebno še politično slojevitost, ki se nanaša na različno količino družbene moči in vpliva posameznikov (največkrat se izraža v političnih strankah). Pomembne so tudi razlike v ugledu in časti, ki jo ima posameznik v družbi. Weber je odprl pot k večdimenzionalnemu ugotavljanju posameznikovega položaja, ki se pokaže kot seštevek kvantitativnih kazalcev.

Pomembno je tudi število slojev. Prevladuje težnja, da v bistvu obstajajo trije sloji (nižji, srednji, višji), kateri se delijo še vsak na dva dela (višji, nižji).

Sociologi v Sloveniji so menili, da je struktura družbe stratifikacijska, čeprav to stališče ni skladno z marksistično ideologijo. Bolj je sprejemljiva ta trditev, kot trditve, da gre v jugoslovanski družbi za razredno strukturo in vladavino.

M. POPOVIČ je menil, da je bil poklic pogojen z izobrazbo, družbeni položaj, ki opredeljuje posameznikov odnos do družbene moči, ugleda, življenjskega sloga in svetovnega nazora, osnovna determinanta strukturiranja družbe v celoti. Jugoslovansko družbo je delil v hierarhijo družbenih slojev kmetov, delavcev, srednjega sloja (uslužbenci in strokovnjaki) in vodilnega kadra.

M. HAFNER FINK je ugotovil, da v Sloveniji obstajajo tri sloji, in sicer: (1) nižji (kmetje in nižji delavci), znotraj tega sloja vlada visoka statusna usklajenost; (2) srednji (obrtniki, uslužbenci, strokovnjaki), znotraj tega sloja obstaja pomembna statusna neusklajenost; (3) višji (vodilni delavci in politični funkcionarji), znotraj tega sloja gre predvsem za statusno usklajenost glede vpliva, izobrazbe in ekonomskega položaja. (M.Hafner Fink, 1994)

2.3.3 TEORIJA ELIT

Elita je manjši del družbe (aristokracija, oligarhija), ki je superiorna in premočna, od ostalih v družbi se razlikuje po naravnih sposobnostih, brez skrbi pa lahko rečemo, da elitska premoč izhaja iz organizacije družbe. Do pomembnih razlik v pojmovanju elite prihaja tudi zato, ker so nekateri prepričani, da elito sestavljajo posebej nadarjeni posamezniki (naravne razlike). Druga trditev pa pravi, da gre za družbeni pojav, ki je družbeno in zgodovinsko pogojen. Vprašujemo se tudi, ali se elite pojavljajo le v določenih družbah, ali pa je to univerzalen pojav.

Že PLATON (5 stoletje pred našim štetjem) omenja pojav elit, ko pravi, da se le en del ljudi ravna razumsko, intelektualno, razsvetljensko in predstavlja najboljši del družbe. (Giddens, 2001)

V začetku tega stoletja se v Italiji in Nemčiji pojavijo danes že klasične teorije elit. Za utemeljitelja se šteje V. PARETA (1848 – 1923). Pravi, da se družba deli na elito in neelito. Prvo tvorijo najbolj uspešni, ne glede na dejavnost, njihov uspeh pa pripisuje podedovanim sposobnostim. Samo elito pa deli še na vladajočo (vladanje in politika) in nevladajočo (druge panoge). Elito je razdelil tudi na leve (dominirajoči tip, nagnjen k vojaškemu nasilju, prizadevajo si za totalitarno oblast) in lisice, ki so nagnjene h kombiniranju in tveganju, ustreza jim formalna demokracija, trgovina.

Kako pa se elite obdržijo na oblasti? Vsakdo si prizadeva ostati v privilegiranem položaju in te privilegije generacijsko reproducirati. A se vseeno dogodi, da se hrabri rodijo tudi v neeliti, formirajo kontraelito in prevzamejo oblast. Pareto je rad zaključil z mislijo, da je zgodovina le "pokopališče elit".

R. MICHELS (1876 – 1936) je raziskoval tudi organiziranost družbenih odnosov. Prišel je do ugotovitve, da povsod obstaja "železni zakon oligarhije". Kljub vsemu trudu za vzpostavitev demokratične družbe, pride do koncentracije oblasti pri manjšini, ki vodi, koordinira in seveda monopolizira vso oblast. Pravi, da oligarhija ne prihaja iz naravnih sposobnosti posameznika, ampak iz univerzalnih zahtev v organiziranosti družbenega življenja.

C. WRIGHT MILLS (1916 – 1962) je preučeval pojav elitizma predvsem v Združenih državah Amerike. V eliti najde ključ za analizo sodobne ameriške družbe, saj pravi, da je ta pojem ustrežnejši od razreda, ki je preveč ekonomsko naravnan. V ZDA pride do militarizacije, ki na oblast privede tri segmente elit: vojaškega, političnega in gospodarskega, ki se povezujejo v enotno elito na oblasti.

Edino Mills ne trdi, da je elita nujna in univerzalna, ampak jo razume kot popačenje oz. izprijenje izvirne ameriške liberalne družbe.

J. SCHUMPETER, R. ARON, H. LASSWELL in številni drugi sodobni družboslovci zagovarjajo pojmovanje o demokratičnih oz. odprtih elitah. Pravijo, da so elite nujne za uspešno funkcioniranje družbe (politiki), da demokratične institucije z meritokratskimi načeli omogočajo vstop v elite vsem pod enakimi pogoji. Elite so odprte in članstvo se izmenjuje. (Flere, 1999)

Elito lahko opazujemo tudi kot zgolj aktivnejši del vladajočega razreda ali višjih slojev družbe.

2.4 SLOVENIJA IN TRANZICIJA

2.4.1 SLOVENIJA V BIVŠI JUGOSLAVIJI

Slovenija je bila del jugoslovanske federalne države. Njen 45–letni povojni razvoj je označevala dominantna ideologija, ki je vodila družbene, socialne in gospodarske razmere. Vladala je ena sama politična partija, ki je avtonomno odločala o vseh vprašanjih in vodila popolno kontrolo nad policijo, vojsko, množičnimi mediji, ekonomijo, izobraževalnimi ustanovami in Cerkvijo. Vse to spominja na teorijo totalitarizma v jugoslovanski državi. (Toš in drugi, 1999)

Slovenija pa je znotraj tega enopartijskega okvira vseskozi nekako odstopala. Njen razvoj je šel samovoljno naprej in prišlo je do zgodovinskega koraka – osamosvojitve leta 1991, ko se je Slovenija uveljavila kot demokratična družba s pluralizmom večih strank, z uveljavljanjem zasebne lastnine, tržnega gospodarstva ter socialne države. Vse to je vodilo ne le k osamosvojitvi Slovenije, ampak do propada celotnega jugoslovanskega federalizma in socialističnega sistema.

Slovenija je padla skupaj z drugimi srednje in vzhodno evropskimi državami – bivšimi komunističnimi državami v tretji demokratizacijski val v obdobju po drugi svetovni vojni.

Propad socializma so v Evropi konec stoletja, poleg propada Jugoslavije, zaznamovali še drugi dogodki, in sicer: padec berlinskega zidu, združitev Nemčij, razpad Sovjetske zveze, razdelitev Češke in Slovaške, vojna na ozemlju nekdanje Jugoslavije.

Lahko rečemo, da so pogoji za razpad Jugoslavije prišli v izvršno dejanje nekako v osemdesetih letih. Napetosti med razvitim severom (Slovenija) in nerazvitim jugom so postale nevzdržne. Razvijati se je začela opozicija, ki je hotela na vsak način odstraniti komunistično oblast – ker pa moč ni bila enakomerno porazdeljena po državi, so se pričela zaostrovati nasprotja med samimi republikami. Stopnja pripravljenosti določenih delov Jugoslavije za izstop iz socializma in prehod v postsocializem je bila zelo različna. (M.Hafner Fink, 1994)

M. Hafner Fink (1994) je nakazal, da v nekdanji Jugoslaviji dejansko sploh ni obstajala enotna jugoslovanska družba, ampak več različnih družb, kot zaokroženih

samostojnih sistemov. Zato se je tudi same podatke z raziskavami zbiralo na ravni republik in pokrajin, le nekaj izjem na vzorcu za celotno nekdanjo Jugoslavijo.

2.4.2 TRANZICIJA

Sprememba gospodarskega sistema iz centralno planskega v tržno ekonomski in soupadajoč prehod iz enopartijskega sistema v sistem parlamentarne demokracije poleg velikih družbenih sprememb na vseh področjih življenja predstavlja bistvo tranzicijskega procesa, katerega začetek postavljamo nekako v leta 1989 – 1990. Gre za kompleksen in dolgotrajen proces, ki v večini t.i. tranzicijskih držav še ni končan in katerega izid je odvisen od cele vrste dejavnikov. Začetek tranzicije so zaznamovali politični dogodki, ki so privedli do padca komunističnih režimov – padec berlinskega zidu (1989), volitve na Poljskem (1989), kjer je bila prvič po drugi svetovni vojni v državi realnega socializma na oblast izvoljena nekomunistična večina. (Zupančič, 2002)

Tranzicija povzroča velik obseg strukturalne gibljivosti. Oblikuje se skupina trajno brezposelnih, po drugi strani pa se oblikujejo novi poklici in nova razmerja med poklici. Poseben pomen za oblikovanje družbene strukture ima uveljavitev zasebne lastnine in družbenega položaja na podlagi le-te.

Tranzicija gospodarskega, socialnega in političnega sistema temelji na opredelitvi za tržno gospodarstvo, človekove in socialne pravice, pravno državo in politično demokracijo. Posledice tega so spremembe v družbenih institucijah, kot so podjetja in socialno varnostne ustanove, posebej pa še zmanjševanje zaščitniške vloge države in povečanje odgovornosti posameznika za njegov ekonomski, osebni in socialni položaj.

Vse te spremembe so povezane s težavami v zvezi z zakonodajo in gospodarsko preureditvijo države.

Po letu 1990 so se vse socialistične države znašle v težavah na gospodarskem področju (izguba trgov), na političnem področju zaradi velikih družbenih sprememb, predvsem sprememb lastninskih odnosov (privatizacija), ki verižno povleče za seboj porast oblik družbenih neenakosti.

3 DIMENZIJE NEENAKOSTI V OKVIRU PROJEKTA SJM OD LETA 1968

Kot je že v drugem poglavju diplomske naloge navedeno, se projekt SJM vrši že od leta 1968. Vmes je bilo le nekaj prekinitev zaradi odtegovanja finančnih sredstev s strani družbenih skladov za financiranje raziskovanj.

Slovence v prvih letih raziskovanja označuje razvoj med avtoritarnostjo in samoupravnostjo, enopartijski sistem, ideološki monopol, državna lastnina, z druge strani pa humano bistvo socializma, enakost, solidarnost, relativno gmotno blagostanje. To obdobje lahko označimo kot obdobje pozitivnega vrednotenja političnega pluralizma, sproščanje zavor v izražanju osebne religioznosti, ohranjanje funkcionalnega odnosa do zasebne lastnine itd. Postopno se začne poglobljati družbena kriza in zavračanje sistemskih postavk. V osemdesetih letih postane kritičnost splošna sestavina stališč in opredelitev ljudi. Konec osemdesetih let se sodu izbije dno in ljudje stogo zahtevajo spremembe, hkrati pa še upajo na obstoj in rešitev takratne Jugoslavije. Ko Jugoslavija dokončno razpade, se prične druga epoha v zgodovini slovenskega raziskovanja. Čas preobrata je dal veliko možnosti raziskovanja, mišljenja ljudi so se iz meseca v mesec spreminjala, tako da je v tem obdobju narejenih veliko raziskav s podobnimi vprašanji, medtem ko si nekateri odgovori na ta ista vprašanja celo nasprotujejo. V tem obdobju se poleg političnih in gospodarskih vprašanj postavljajo v ospredje tudi vprašanja o odnosu do enakosti, blaginjskega in lastninskega sindroma. V tem obdobju začno dobivati veljavo različne vrednote, religijska odprtost, na drugi strani pa vse večja borba za zasebno lastnino. Sama vprašanja v vprašalnikih od leta 1968 dalje jasno nakazujejo, kakšna so bila v določen obdobju prevladujoča mnenja, diskusije, politične in socialne težave.

(Toš, 1999)

Naj preidem h konkretnim vprašanjem, ki so se vrstila, ponavljala ali izginjala v tem tridesetletnem obdobju raziskovanja.

Demografska vprašanja: so tista vprašanja, ki se vrstijo prav v vsaki raziskavi SJM: to so vprašanja o spolu, dokončani izobrazbi, poklicni usmerjenosti, trenutni delovni aktivnosti, številu oseb v skupnem gospodinjstvu, mesečnem dohodku gospodinjstva, mesečnem dohodku anketiranca, religioznosti, obiskovanju verskih obredov, lastništvu stanovanja, izobrazbi in delovni aktivnosti partnerja ipd. Poleg teh t.i.

osnovnih vprašanj je še veliko vprašanj, ki se spreminjajo glede na to, katera raziskava je potekala oz. kdo je naročnik in katera vprašanja so zahtevana.

Poleg že naštetih vprašanj imamo še celo vrsto vprašanj, ki se kar pogosto ponavljajo.

Vprašanja samozaznav in samoocen: to so vprašanja subjektivnega značaja, ki močno zavisijo od posameznikove psiho – socialne zaznave sebe in okolice, verskih in političnih prepričanj, medijskih vsebin itd. Najpogostejša tovrstna vprašanja so:

- » Kateri družbeni skupini – sloju ali razredu – se vam zdi da pripadate? Ali je to čisto spodnji, ali delavski, ali srednji, višji srednji, ali zgornji družbeni sloj ali razred?«
- » Kaj menite, ali se v zadnjem času socialne razlike med ljudmi pri nas v Sloveniji zopet poglobljajo, ali se ne poglobljajo?«
- » Kako po vašem mnenju navedene razlike razdvajajo ljudi pri nas v Sloveniji?« Odgovor je razvrščen v različne sklope, in sicer: razdvajanje v izobrazbi, plačah, premoženju, med vodilnimi in drugimi delavci, umskim in fizičnim delom, panogami dela, bolj in manj razvitimi področji - možni odgovori: zelo razdvajajo, razdvajajo, kakor kdaj, ne razdvajajo, sploh ne razdvajajo, ne vem;
- » Ali ste vi načeloma bolj za to, da se da ...« Možna odgovora sta dva: 1. večje nagrade najuspešnejšim delavcem, strokovnjakom in izumiteljem, četudi se s tem povečujejo razlike med ljudmi; 2. moramo gledati na to, da ne bo prišlo do večjih razlik med ljudmi, četudi to pomeni manjšo vzpodbudo za najuspešnejše delavce, strokovnjake, izumitelje;
- » Ali mislite, da bi bilo potrebno razlike v osebnih dohodkih nasploh zmanjšati, povečati ali odpraviti, ali pa so razlike, kakršne so sedaj, pravilne?«
- » Ali je po vašem mnenju bolje:« Možna odgovora: 1. zagotoviti čim hitrejšo povečanje proizvodnje, četudi se pri tem poveča neenakost med ljudmi, ali 2. zagotoviti čim več enakosti med ljudmi, četudi bi to pomenilo počasnejši razvoj;
- » Kako ocenjujete materialne razmere, v katerih živite vi in vaša družina? V kolikšni meri ste z njimi zadovoljni oz. nezadovoljni?« Odgovor možen na lestvici z oceno od 1 do 10;

- » Ali je vaš sedanji materialni položaj (standard) in položaj vaše družine boljši, približno enak ali slabši od vašega materialnega položaja pred enim oz. petimi leti?«
- » Če primerjate življenje pri nas danes, z življenjem pred približno petimi leti, ali so po vaši sodbi razmere glede na našete stvari danes boljše, približno enake, ali slabše?« Gre za naslednje trditve: koliko je treba delati, kako živijo ljudje, demokratičnost odločanja, možnost dobiti zaposlitev, možnost dobiti stanovanje, možnost izobraževanja, možnost kulturnega življenja.

To so vprašanja, ki se v raziskavah SJM pojavljajo kar pogosto, večina v celotnem tridesetletnem obdobju z različno dolgimi preskoki. Vsa ta izbrana vprašanja se navezujejo na problem "ne"enakosti, katere razvoj, naraščanje in zaznavanje se postopno kažejo od začetnih raziskav do danes.

Vprašanja o ekonomskem in materialnem stanju: Ta vprašanja se navezujejo na lastništvo različnih materialnih dobrin, ekonomskega statusa ter dohodkov respondentov. Najpomembnejša in najpogostejša naj v nadaljevanju navedem:

- » Ali živite v lastnem stanovanju ali kako drugače?«
- » Ali imate v vašem stanovanju..?« V to kategorijo spada cela vrsta odgovorov, kot npr. hladilnik, pralni stroj, televizijski sprejemnik, vikend, avto, video kamera, osebni računalnik, knjižnica,...
- » Ali je vaša družina v zadnjem letu lahko prihranila kaj denarja?«
- » Ali vam mesečno ostane kaj denarja, ko pokrijete življenjske stroške?«
- »Zadostuje vaš osebni dohodek za preživetje?«.

Naj navedem še nekaj vprašanj, ki so bila prisotna v vprašalnikih v začetnih letih raziskovanja, kasneje pa se sploh ne pojavljajo več, ali pa se v zelo okrjeni obliki. Eno teh vprašanj je vprašanje o osebnem avtomobilu. To vprašanje se je pojavljalo do leta 1999. V preteklosti pa je bila prisotna še vrsta podvprašanj na to temo: letnica avtomobila, znamka, konjske sile. V novejših raziskavah teh podatkov ni več, bili pa bi izredno zanimivi. Resnično ima po podatkih SJM 1999 85 % vprašanih avtomobil, pomembno pa je tudi kakšne znamke, starost avtomobila, navsezadnje tudi število avtomobilov, saj vemo, da ima marsikdo več avtomobilov različnih starosti, znamk in moči. Zanimivo bi bilo torej marsikatero vprašanje še natančneje definirati.

Slovenska gospodinjstva so po podatkih SJM nadstandardno opremljena z različnimi gospodinjstskimi pripomočki, saj ima vsaj pet tovrstnih aparatov čez 90 % prebivalstva. (ADP, SJM 2000) Kakšna pa je starost, znamka, stanje teh pripomočkov ni znano.

Jasno je, da so določeni pripomočki pred leti bili "luksus" in nenujni, sčasoma so postali zaželeni, danes pa so tako rekoč nujno potrebni (hladilnik, televizija, zamrzovalna skrinja itd). Danes si brez njih preprosto ne moremo več predstavljati življenja. Tako se kaže tudi v vprašalnikih določena vrsta aparatov oz. lastništva, ki jih danes pravzaprav ne poznamo več, jih ne uporabljamo, ali pa so toliko ustaljene, da jih ne posebej omenjamo; so pa bile v prvih letih raziskav

SJM – ja pogosto ali celo redno navedene: črnobeli televizijski sprejemnik, motorno kolo, šivalni stroj, vrsta ogrevanja, kopalnica, centralna kurjava, sesalec za prah, glasbeni instrument, bojler, garaža, pisalni stroj, električni brivnik, fotografski aparat, magnetofon, gramofon, tranzistor,... Ravno nasprotno pa nastaja potreba po različnih novih pripomočkih, ki se pojavljajo šele v devetdesetih letih: osebni računalnik, internet, stroj za sušenje perila, delnice, mobilni telefon.

Sedaj bi natančneje definirala in obrazložila spremenljivke, katere sem si izbrala za opazovanje in interpretacijo. Kot sem že v začetku naloge nakazala, bom uporabila podatke treh izmed zgoraj naštetih vprašanj.

Določila sem dve izhodišni tezi preučevanja spremenljivk, in sicer: najprej bi se osredotočila na razsežnost stališča o neenakosti, ki temelji na subjektivnih podatkih, kar pomeni, da se zahteva odgovor samoocene oz. samozaznave. Vprašanje: »Kakšni družbeni skupini - sloju ali razredu - se vam zdi, da pripadate?« se v raziskavah SJM pojavlja od leta 1989. Ljudje si različno predstavljamo, kaj sploh sloj oz. razred pomeni. Pojem razred izvira iz marksistične teorije, kjer deli družbo na dva razreda – lastnike in nelastnike. V bivši Jugoslaviji se je prakticiralo s tem pojmom, tako da je v mentaliteti ljudi kar močno zasidrana delitev družbe na razrede. Seveda lahko pričakujemo, da se bo veliko število delavcev brez pomisleka uvrstilo v delavski razred, ne glede na to, ali resnično tja tudi sodijo.

Medtem pa slojevitost temelji na vlogi posameznika v družbi, predvsem na poklicni delitvi dela. Lahko rečemo, da posamezniki, ki zavzemajo podobne položaje v družbi, politiki, družini, načinu uporabe prostega časa, predvsem pa v poklicu, tvorijo sloj. Pomembna je slojevska odprtost in možnost slojevske mobilnosti.

V drugi izhodišni tezi se bom oprla na objektivne podatke, kot so podatki o izobrazbi in poklicni usmerjenosti. Velikokrat izobrazba pogojuje poklic, žal pa to ni pravilo. Izobraženost prebivalstva in delovno aktivnih postaja vse pomembnejši dejavnik razvoja, izobraženost posameznika pa tudi pomemben dejavnik njegovega položaja na trgu delovne sile. Ob osamosvojitvi (podatek za leto 1991) je imela Slovenija relativno slabo razvito izobrazbeno sestavo prebivalstva, povprečno število let šolanja je bilo 9,7. Novejši podatki kažejo, da se ta nivo izboljšuje in to bomo v nadaljevanju tudi dokazali. Za države v tranziciji je značilna tudi visoka stopnja brezposelnosti, katero rašujejo z aktivno politiko zaposlovanja, v katero spada: izobraževanje zaposlenih, prekvalifikacije, javna dela in subvencije delodajalcem. (Republiški zavod za zaposlovanje, 2003) Pomembni dejavniki, ki sodelujejo pri reševanju tega problema so še naslednji: predčasno upokojevanje, širitev šolske mreže, mobilnost delovne sile (večina delavcev se ne sprijazni z možnostjo zaposlitve v drugem sektorju ali nima poguma za ta prehod) in podpiranje podjetništva z nepovratnimi sredstvi in svetovanjem pri poslovnih načrtih (vlade tranzicijskih držav se tega načina ne poslužujejo, oz. zelo redko).

Tehnološke spremembe v zadnjih letih so bile spremljane z večjim povpraševanjem po visoko kvalificirani delovni sili. Vse natančnejše analize si pogledjmo v naslednjem poglavju.

Ti dve vprašanji sta se mi zdeli zanimivi, saj lahko pričakujemo, da je Slovenija z osamosvojitvijo, torej s procesom tranzicije, ki zahteva drugačne metode dela, drugačne potrebe po delovni sili (iz proizvodnega v storitveni sektor), potrebovala nove izobražene ljudi, odpirajo se nova delovna mesta, katera v bivši državi nismo poznali. Lahko bi rekli, da je to nepretrgan cikel: potreba po izobraženem kadru novih smeri (veliko novih oblik izobraževanja in veliko novih programov in smeri; npr. razmah študija ekonomije in menežerstva, mednarodnih študijskih programov, tujih jezikov, prevajalcev, privatnih šol in fakultet itd.). Odpirajo se nova delovna mesta, odpirajo se nova podjetja, istočasno pa je obdobje velikih koncernov proizvodnih tovarn, kjer se je potrebovalo neizobraženo fizično delovno silo, minilo. Nova delovna mesta zahtevajo torej boljše in višje izobražene uslužbence, zahteva se vedno več strokovnega znanja, poznavanja jezikov, računalništva,...

Obe izbrani vprašanji omogočata medčasovno primerjavo, saj se redno ponavljata v raziskavah SJM –ja, kar je za to analizo seveda pomembno.

4 REZULTATI ANALIZE

Pri SJM - ju je zelo pomembno to, da raziskava traja že daljše obdobje, letno se vršijo različne raziskave in ankete z različno vsebino. Najbolj pomembno pa je dejstvo, da so podatki pridobljeni na tisti časovni točki, v kateri je problem nastal ali je bil, saj ljudje težko določamo svoja občutja ali mišljenja za nekaj let nazaj, še težje pa za dvajset, trideset let nazaj.

V tem osrednjem delu diplomske naloge bom predstavila podatke, ki sem jih izbrala na podlagi SJM - ja, in ki ustrezajo potrditvi oz. ovržbi moje hipoteze in zastavitve problema naraščajočih neenakosti v slovenski družbi in državi. Uporabila sem različne kazalce in spremenljivke in jih medsebojno povezala in primerjala v preseku od leta 1968 do leta 2002. Za vsak zastavljen problem se ni dalo najti odgovora, saj se določena navezujoča vprašanja lahko ponovijo le enkrat, dvakrat, lahko pa sploh ne.

4.1 IZOBRAZBENO POKLICNI STATUS

K stopnji izobraževanja morajo veliko prispevati mladi, za katere po končani srednji šoli ni delovnih mest. Čas v prehodu zahteva nova delovna mesta in programe z višjim in visokim izobrazbenim statusom, zaradi česar lahko pričakujemo, da se je stopnja dodiplomskih in podiplomskih izobražencev povečala, in se še povečuje. Izobrazba je tesno povezana s poklicnim statusom, zato ju bom opazovala in interpretirala v medsebojni povezavi.

Za spremenljivko IZOBRAZBA sem uporabila podatke, ki so bili dobljeni pri raziskavah SJM od leta 1968 do leta 2000 pod anketnim vprašanjem :”Navedite zadnjo šolo, ki ste jo končali redno ali izredno!” (glej Tabelo 4.1.1). Da pridemo do natančnih podatkov potrebujemo podrobno razčlenitev kategorij.

Možnih je devet odgovorov, ki sem jih zaradi lažje interpretacije in narave odgovorov združila v štiri skupine, in sicer:

1. Osnovna šola ali manj - v to skupino sem združila naslednje kategorije odgovorov:
 - (1) štiri razredi Osnovne šole ali manj;
 - (2) nad štiri do osem razredov Osnovne šole, eden do štiri razredi višje gimnazije;
 - (3) nedokončana dvo ali triletna strokovna šola;
2. poklicna šola – združila sem naslednje kategorije odgovorov:
 - (4) končana dvo ali triletna strokovna šola;
 - (5) nedokončana srednja šola;
3. srednja šola – v to skupino sem združila naslednje kategorije odgovorov:
 - (6) dokončana srednja šola, absolvent štiriletnega usmerjenega izobraževanja;
 - (7) nedokončana višja ali visoka šola;
4. višja, visoka šola – v to skupino sem združila naslednje kategorije odgovorov:
 - (8) dokončana višja šola;
 - (9) dokončana visoka šola, fakulteta, akademija, doktorat, magisterij, specializacija.

Tabela 4.1.1: "Navedite zadnjo šolo, ki ste jo končali redno ali izredno!"

	SJM 1968	SJM 1973	SJM 1980	SJM 1984	SJM 1988	SJM 1990/2	SJM 1993/1	SJM 1996/1	SJM 2000/2
Osnovna šola ali manj	64,0	63,3	48,8	46,5	38,1	37,7	35,1	31,0	32,8
poklicna šola	18,3	18,2	22,9	21,3	24,8	23,5	26,9	25,8	23,7
srednja šola	11,7	13,0	19,6	22,8	25,7	27,8	26,3	33,3	30,4
višja, visoka šola	4,8	5,1	8,1	9,3	11,4	10,9	11,1	9,8	12,9

Vir: Toš, N. In skupina: Slovensko javno mnenje 1968 – 2000, Fakulteta za družbene vede, CJMMK, Ljubljana

Prva meritev 1968: Stanje ob prvi meritvi na dimenziji stopnje izobrazbe je pričakovano, saj pokaže, da kar 64 % anketiranih Slovencev ima najvišjo dokončano izobrazbo dokončano Osnovno šolo (v nadaljevanju OŠ) ali manj. Od tega je kar

četrtna prebivalcev le z dokončanimi štirimi razredi OŠ ali manj. To lahko pripišemo temu, da se v času socializma in enopartijskega sistema, v času velikih socialističnih koncernov, ni potrebovalo izobražene delovne sile, temveč le nemisleče fizične delavce, ki so brez pomišljanja delali, kar jim je bilo ukazano. Plače so bile redne, vladala je, vsaj uradno, enakost tudi glede plačnega sistema. Neglede na to, koliko si naredil, si bil enako plačan kot ostali. Posebne motivacije za boljše in več plačano delo preprosto ni bilo. Vladala je resnična solidarnost, kjer se je na račun podjetja oz. države tudi dopustovalo, prirejene so bile različne zabave in praznovanja, obdarovanja za otroke zaposlenih, nagrade ipd. Lahko bi rekli: zlati časi. Brezposelnost je bila izredno nizka (okrog 1 %, vir: Republiški zavod za zaposlovanje, 1998). Kdor je delo želel, ga je dobil.

Dokončano poklicno šolo je imela nekaj manj kot petina respondentov, srednjo šolo pa le desetina. Kdor je imel to stopnjo izobrazbe, je bil verjetno na vodilnem položaju, najmanj predelavec oz. izmenovodja. To pa zato, ker je bil delež izobraženih ljudi nizek. Delež prebivalstva s končano višjo, visoko šolo, fakulteto in ostalimi višjimi izobrazbami pa je bil le 4,8 %. V ta odstotek lahko vpišemo vse tiste, katerim je družinski status oz. standard omogočal izobraževanje. Samoumevno je bilo, da otrok delavca ostane delavec.

Sklepamo torej, da je industrijska družba potrebovala neizobraženo, fizično silo. Za zaposlovanje ni bilo težav, brezposelnosti praktično ni bilo, za nastop dela se ni zahtevala nobena posebna izobrazba. Tudi sama družba ni k šolanju državljanov posebej stremela, saj so do izobrazbe prihajali le premožnejši oz. člani družin z privilegiranim družbenim ugledom in položajem. Sami ljudje so se odločali za čim hitrejše samostojno služenje kruha, ki je omogočalo neodvisnost od staršev in pogoj za ustvaritev družine in lastnih bivanjskih prostorov.

Meritev 1973: Pet let kasneje je bil delež anketiranih z dokončano OŠ ali manj še vedno enak kot leta 1968. Za malenkost se je povečal delež prebivalstva z dokončano srednjo šolo, povečal pa se je tudi delež višje in visoko izobraženih, ki je v tem letu znašal 5,1% vprašanih. Bistvenih razlik v obdobju petih let torej ni bilo. Tudi v sami državni in socialni politiki ni bilo bistvenih sprememb, ki bi vplivale na to.

Meritev 1980: V tem letu se je pokazalo, da se je delež respondentov z osnovnošolsko izobrazbo manjšal, saj je znašal slabih 50 % anketiranih. Delež

prebivalstva z končano poklicno šolo je počasi naraščal (23 %), odstotek s končano srednjo šolo pa je znašal 16,1 %, s končano višjo ali drugimi visokami šolami pa že dobrih osem procentov. Zelo počasi so ljudje začeli spoznavati, da višja izobrazba predstavlja višji družbeni status, s tem pa večjo moč. Vse to se je počasi spreminjalo, ampak resnično zelo počasi.

Meritev 1984: Štiri leta so prinesla spremembo predvsem na deležu prebivalcev, ki so imeli dokončano srednjo šolo, kar petina anketiranih, počasi je naraščal tudi delež respondentov s končano višjo oz. visoko šolo (skupno že dobrih 9 % anketirancev). Delež anketiranih z dokončano oz. nedokončano OŠ pa se ni bistveno spremenil. Predvidevamo lahko, da je bil ta odstotek enak na račun starejše populacije, ki se ni odločala oz. ni čutila potrebe po dodatnem andragoškem izobraževanju, saj je imela varno zaposlitev (vsaj v tistem času še). Medtem pa so mladi že začeli spoznavati, tudi sama družbena politika jih je k temu napeljevala, da se časi spreminjajo in bo za zagotovilo službe potrebno dokazati določeno znanje, ki je podkrepljeno tudi z stopnjo izobrazbe. Mladi so se začeli zavedati, da je višja izobrazba pogoj za dobro službo, kar je pogojeno z višjo plačo, verižno pa z višjim standardom, kar je želja vsakega perspektivnega človeka.

Meritvi 1988 -1990: V teh letih se pokažejo minimalne razlike. Delež neizobraženih je padal (leta 1990 že 37.7 %), počasi pa so odstotki naraščali ostalim trem skupinam. Vse to kaže, da se je v bistvu konstantno zmanjševal delež nižje izobraženih na eni strani, na drugi strani pa se je povečeval delež s srednjo in višjo oz. visoko izobrazbo. Tedaj smo bili ravno na prelomnici, lahko pričakujemo trend padanja neizobraženih in večji porast višje in visoko izobraženih zaradi že zgoraj navedenih razlogov. Prehajali smo v obdobje tranzicije, gospodarske razmere so postajale katastrofalne, ljudje so si želeli novega, svežega vetra. Istočasno pa so še vedno stremeli k solidarnosti in enotnosti, želeli so si rešiti Jugoslavijo. Same gospodarske razmere so bile, kot sem že navedla, katastrofalne, gospodarska aktivnost se je močno zmanjšala, inflacija je zelo porasla (od leta 1983 je inflacija skokovito naraščala, leta 1985 je dosegla 70 %, leta 1986 90 %, leta 1989 pa že 2800 %; po letu 1991 je inflacija v Sloveniji vztrajno padala in se je proti koncu devetdesetih znižala pod 10 % - vir: Praprotnik, 2002). Glede na opisane razmere, je lahko pričakovati spremembe v bližnji prihodnosti na vseh področjih.

Meritev 1993: Še vedno je počasi upadal delež z osnovnošolsko izobrazbo in naraščal delež v ostalih treh kategorijah. Ampak trend je bil zelo počasen.

Slovenija je komaj zajadrala v samostojne vode, razvijala je svoje korenine in iskala čim boljšo pot do uresničitve svojih sanj in želja. Mogoče je tudi ta preobrat zahteval določeno žrtev prebivalstva, da so se določeni odrekli nadaljevanju izobraževanja in poprijeli za novo nastala, ponujena dela, ki so nastala na trgu delovne sile. Ob ustanovitvi nove države leta 1991 se je odprlo veliko državnih služb, veliko število mest v javni upravi in podobnih kategorijah, ki so bile pogojene z določeno stopnjo izobrazbe.

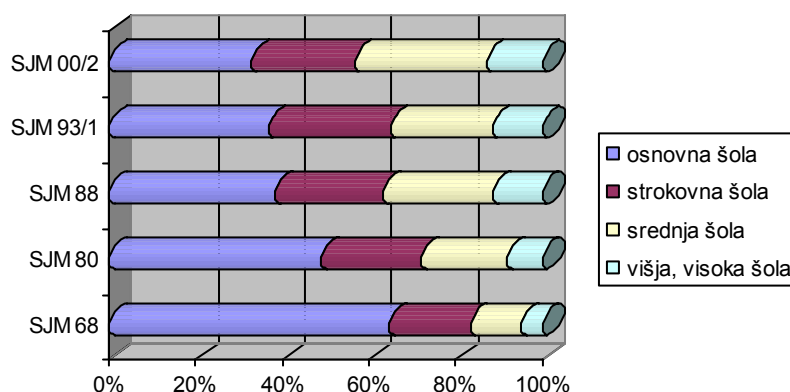
Meritvi 1996 – 2000: V letu 2000 je bilo zaznati izboljšanje, ki pa je napredovalo le počasi, saj je imela tretjina prebivalstva še vedno le prvo oz. drugo stopnjo izobrazbe. Delež s končano poklicno šolo je glede na leto 1993 upadel, glede na leto 1968 pa je bil za 5 % višji. Tudi srednjo šolo je imelo dokončano tretjina vprašanih. Skupni delež prebivalstva, s končano višjo, visoko, akademijo, specializacijo, doktoratom in magisterijom je dosegel skoraj 13 % delež (v letu 1968 le 4,8 %).

Lahko zaključim, da se delež slabše izobraženih verjetno znižuje (v letu 1968 je znašal 64 %, leta 2000 pa 29,8 %) na račun umiranja starejše populacije prebivalstva, nekaj pa na račun vzpodbujanja in omogočanja državnih ustanov za dodatno izobraževanje mladih neizobraženih, izobraževanje ob delu, izobraževanje iz dela, in podobnih oblik. Tudi sam Republiški zavod za zaposlovanje motivira trajno brezposelne in mlade brez izobrazbe za različne prekvalifikacije, izpeljuje različne poklicne tečaje in specializacije, katere se prijavljeni na Zavodu morajo udeleževati. V glavnem pa že vsi in hkrati sama družba in socialna politika, ekonomska konkurenca, zahtevnost delovnega procesa, avtomatizacija, širitev storitvenega sektorja, zahtevajo boljše izobraženo delovno silo in storitvene uslužbence.

V Grafu 1 na naslednji strani imamo preglednejšo obliko prikaza podatkov. Lahko vidimo, kako se je v času spreminjala izobrazbena raven anketiranih.

Graf 4.1.1: Izobrazbena raven anketirancev

Graf 4.1.1: Izobrazba

Vir: Toš, N. in skupina: Slovensko javno mnenje 1968 – 2000, Fakulteta za družbene vede, CJMMK, Ljubljana

V primerjavo bi pokazala podatke Statističnega urada Republike Slovenije, ki kažejo razlike glede na anketne podatke projekta SJM. V Tabeli 4.1.2 vidimo delovno aktivno prebivalstvo po šolski izobrazbi v obdobju 1993 – 1998 v odstotkih. V nobeni kategoriji se statistični podatki ne ujemajo z anketnimi, kar je seveda razumljivo. V SJM – ju na vprašanje o izobrazbi odgovarjajo tudi upokojene osebe, študenti in dijaki ter brezposelni. Je pa zanimivo pogledati, kakšne poklicne strukture prevladujejo. Kot vemo v kritično skupino brezposelnih spadajo osebe z najnižjo izobrazbo, kar bi lahko razložili z približno 10 % razliko v tabelah. Teh 10 % je lahko bodisi brezposelnih oz. upokojenih. Lahko pa predvidevamo, da opravljajo izobraženci I. in II. stopnje dela, za katere bi se praviloma zahtevala višje izobražena delovna sila.

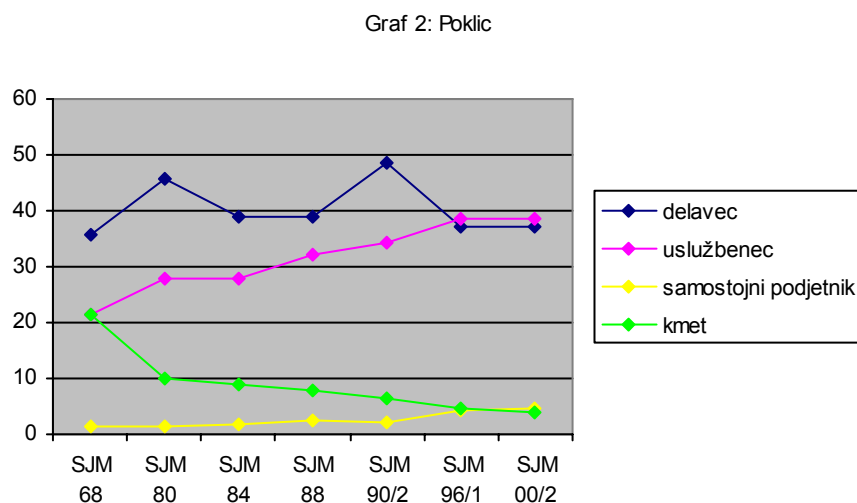
Tabela 4.1.2: Delovno aktivno prebivalstvo po šolski izobrazbi v obdobju 1993 - 1998 (v %)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998
skupaj	100	100	100	100	100	100
Osnovna šola ali manj	26,3	25,5	24,8	23,0	24,3	22,9
poklicna šola	30,6	31,0	31,3	34,0	33,0	33,5
srednja šola	27,3	27,2	28,3	29,0	28,6	28,5
višja, visoka šola	15,9	16,2	15,4	14,6	14,1	15,1

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, 1999

Kot vemo, izobrazba pogojuje poklic. Zato lahko pričakujemo, da tako kot se povečuje delež višje izobraženih, se spreminja struktura zaposlenih. Res je tudi, da se je industrijsko obdobje velikih tovarn zaključilo, danes prednjači storitveni sektor in s tem se je seveda struktura zaposlenih spremenila, nastale so nove vrste delovnih mest. Naj navedem, katere dejavnosti uvrščamo med storitvene dejavnosti (po interpretaciji Statističnega urada Republike Slovenije): trgovino, gostinstvo, promet, skladiščenje, zveze, finančno posredništvo, nepremičnine, javno upravo, izobraževanje in socialno zavarovanje. Nova delovna mesta zahtevajo novo garnituro poklicev, velikokrat tudi takih, ki jih do sedaj še nismo poznali (borzni posredniki, menedžerji,...). Potrebna je strokovna usposobljenost delavcev tudi na enostavnejših delovnih mestih in strojih (vedno večja avtomatizacija, računalniško vodeni stroji). Z osamosvojitvijo je bila glavna naloga države realokacija zaposlenih iz državnega v privatni sektor – v privatizirana ali nova podjetja. Vendar mest v novo nastalem privatnem sektorju, s katerim bi katalizirali masovno število novih brezposelnih, ni bilo dovolj. Podjetja so namreč močno skrčila število delovnih mest, novih malih in srednje velikih podjetji pa je bilo malo. Tako pridemo tudi do pojava masovne brezposelnosti, katere do tedaj skoraj nismo poznali. Ta problem je nastal eden pomembnejših v vseh državah v tranziciji. In ravno zaradi velikega problema brezposelnosti je Slovenija uvajala različne ukrepe aktivne politike zaposlovanja: izobraževanje zaposlenih, prekvalifikacije mladih brezposelnih in starejših, uvajanje javnih del. Problem v tem sklopu brezposelnosti je seveda t.i. strukturna brezposelnost, ki pomeni, da na trgu delovne sile obstaja neusklajenost med iskano in dejansko usposobljenostjo delavcev (podjetja zahtevajo določene profile delavcev, na trgu pa so drugače usposobljeni delavci), neusklajenost med ponudbo in povpraševanjem pa je lahko tudi geografska.

Graf 4.1.2: Poklicne kategorije v obdobju 1968 - 2000

Vir: Toš, N. in skupina: Slovensko javno mnenje 1968 – 2000, Fakulteta za družbene vede, CJMMK, Ljubljana

V nadaljevanju pogledimo, katere poklicne kategorije so se v zadnjem tridesetletnem obdobju najbolj spremenile.

V spodnji Tabeli 4.1.3 oz. Grafu 2 vidimo, da je skoraj največja sprememba nastala pri opredelitvi populacije za kmeta. V letu 1968 se je za kmeta opredelila kar petina vprašanih, v letu 2000 pa le še 3,8 % (sem štejemo poleg samega kmeta še vse druge družinske člane, ki so pomagajoči na kmetiji). Najmanjši delež kmečkega prebivalstva je bil zaznan v raziskavi iz leta 1993, ko je znašal le 3 % vprašanih.

Delež samostojnih podjetnikov je bil približno 1,5 %, v zadnjih letih pa se je dvignil skoraj na 5 % anketiranih, kar je seveda povezano s privatizacijo in velikimi možnostmi glede odpiranja privatnih podjetij.

V letu 1968 – 1973 je viden le manjši odstotek vprašanih, kateri so uslužbenci s srednjo, višjo oz. visoko izobrazbo. Znaša okrog 17 % anketiranih. V naslednjih letih se delež bistveno spreminja, navzgor seveda.

Tako je npr. leta 1984 bilo uslužbencev skoraj 30 % respondentov. Procent je iz leta v leto počasi naraščal, v letu 2000 znaša že 38,6 %. Kategorija delavcev je ob močnem porastu v začetku devetdesetih, ko je znašala skoraj polovico vprašanih, v letu 2000 padla na dobrih 37 %. Vzrok temu lahko pripišemo pojave, ki jih navedeni zgoraj.

Podatki kažejo na to, da je največ sprememb v kategoriji kmet, kjer je strmo padel odstotek že v začetku osemdesetih. Delež delavcev je bil najvišji v začetku

devetdesetih, drugače pa lahko potrdimo, da je delež danes nekako konstanten deležu iz začetka sedemdesetih let.

Narasel je tudi delež uslužbencev, kar lahko povežemo s spremembo delovnega procesa, ko smo prešli iz industrijskega v storitveni sektor, torej se je povpraševanje na tem področju povečalo. Število uslužbencev je naraslo tudi za potrebe državne uprave, saj je bilo z osamosvojitvijo Slovenije potrebno razširiti vse državne službe oz. javno upravo. Tako je število uslužbencev naraslo skoraj za 100 % od leta 1968 pa do danes.

Tudi naraščajoče število samostojnih podjetnikov oz. obrtnikov je že po naravi demokratičnega sistema bilo pričakovati. Odstotek se je povečal kar za tri krat, in leta 2000 znaša 4.5 % vseh anketiranih.

V kategorijo drugo spadajo vsi ostali, kateri se ne uvrstijo v zgoraj navedene skupine, in sicer: upokojenci, učenci, študentje in gospodinje, ki niso v kmetijstvu. Delež nekmetijskih gospodinj je bistveno upadel, saj je v sedemdesetih letih bila kar desetina žensk doma, leta 2000 pa le 2 %.

Žalostno je dejstvo, da izobrazba in poklic nista vedno pogojena eden z drugim. Kot nam je vsem jasno, mora marsikateri univerzitetni diplomant poprijeti za nižje kategorizirano delo, delo, ki zahteva lahko tudi samo IV. ali V. stopnjo izobrazbe. Res pa je tudi, da marsikdo dela na delovnem mestu, za katerega preprosto nima dosežene izobrazbe, ima pa delovne izkušnje in dolgotrajen staž na tem področju.

Vsak, ki se izobražuje, pričakuje službo in s tem tudi plačilo, primerno njegovi izobrazbi in trudu, katerega je bilo potrebno vložiti za dokončanje šolanja. A žal ni vedno tako.

Tabela 4.1.3: "Kakšno delo oz. poklic opravljate sedaj? Kakšen je vaš sedanji poklic oz. kakšna je vaša priznana kvalifikacija?"

	SJM 1968	SJM 1973	SJM 1980	SJM 1984	SJM 1988	SJM 1990/2	SJM 1993/1	SJM 1996/1	SJM 2000/2
delavec	35,7	39,9	45,6	38,9	38,8	48,7	45,2	37,2	37,3
uslužbenec	21,4	18,9	27,8	27,2	32,1	34,4	36,7	38,4	38,6
samostojni obrtnik	1,4	1,5	1,4	1,9	2,5	2,2	3,2	4,2	4,5
kmet	21,6	23,7	10,1	8,8	7,7	6,3	3,0	4,8	3,8
drugo	19,9	13,0	14,0	22,9	19,0	8,3	12,0	15,4	15,7

Vir: Toš, N. in skupina: Slovensko javno mnenje 1968 – 2000, Fakulteta za družbene vede, CJMMK, Ljubljana

4.2 SAMOOUVRSTITEV V SLOJ

Kot smo v zgornjih tabelah videli, se delež višje izobraženih, torej uslužbencev z višjo oz. visoko izobrazbo povečuje, delež z nižjo pa upada. Skladno z zgornjimi podatki pričakujemo tudi rezultate pod naslednjim vprašanjem: "Kateri družbeni skupini ali sloju se vam zdi da pripadate?" Vprašanje samoocene, kateri družbeni skupini ali v kateri družbeni razred se posamezniku zdi, da pripada, je kar težko. Po eni strani se ljudje počutijo s postavitvijo v nižji razred, kot v bistvu spadajo, manjvredne. Po drugi strani so lahko nerealni in pristranski, saj se jim zdi, da spadajo v določen razred ali sloj, če imajo določene materialne pogoje izpolnjene (novejši avto, hišo, lastno stanovanje, vikend,...). Pripadnost družbenemu sloju povezujemo in razumemo kot pripadnost s skupino ljudi, ki imajo podobno poklicno usmeritev kot posameznik sam, sami ljudje pa to resnično primerjajo zgolj materialno. Slovenci smo nekako narod, ki veliko damo na zunanje stvari, da se "pokažemo" pred sosedi in sodelavci, pa čeprav to ne dosega našega realnega finančnega položaja, in tako trpimo na pomanjkanju drugih, življenjsko pomembnih stvari (hrana). Celotna populacija teži k sredinskosti, opredeljuje se kot sredinski razred.

V Sloveniji se govori, da relativna revščina objema vedno večje število ljudi. Sami podatki raziskav SJM – ja v Tabeli 4.2.2 tega ne pokažejo. Statistični podatki državnih uradov poročajo o približno 12 % revščini (Statistični urad Republike Slovenije). V spodnji tabeli 4.2.1 sem kot primerjavo navedla podatke o relativni revščini Statističnega urada v zadnjih letih. Najprej naj razložim nakaj dejstev. Revščina je posledica pomanjkanj in neenakosti na materialni in nematerialni ravni. Je zelo spremenljiv in sam v sebi relativen pojem, odvisen od socio - ekonomskih okoliščin, v katerih jo opazujemo. Ni odvisen le od dohodkov posameznikov ali njihovih družin. Pomemben je tudi nematerialni vidik človekovega (so)delovanja, pomembni so izobrazba, informacije in komunikacije, ki skupaj z razvitimi socialnimi in čustvenimi kompetencami omogočajo socialno vključenost in povezanost.

Slovenska vlada je leta 2000 sprejela *Program boja proti revščini in socialni izključenosti*, s čimer sledi ciljem Evropske unije. Slovenija od leta 1993 spremlja stanje relativne revščine po metodologiji, ki kot prag revščine uporablja 50 % povprečnih ekvivalentnih izdatkov gospodinjstva. Da bi primerjali življenjsko raven gospodinjstev med seboj moramo upoštevati njihovo velikost in sestavo. Uporabljajo

se ekvivalenčne lestvice, ker vsi člani nimajo enakih potreb. Statistični urad Republike Slovenije (SURS) uporablja modificirano OECD ekvivalenčno lestvico za izračun izdatkov za ekvivalenčnega člana: prvi odrasel član dobi utež 1, drugi član starejši od 14 let utež 0,5, mlajši od 14 let pa utež 0,3. Ljudje sami težko priznajo sebi, še težje drugim, da živijo v pomankanju in revščini. Odrekajo se manj pomembnim stvarem, in s tem sami sebi potrjujejo, da to ni odpovedovanje.

Tabela 4.2.1 : Stopnja revščine gospodinjstev v Sloveniji od 1993 – 1999

Prag revščine	Stopnja revščine v %			
	1993	1997	1998	1999
Povprečni ekvivalentni dohodek:				
40 % povprečja	5,2	4,9	4,5	4,5
50 % povprečja	11,2	9,0	9,2	9,5
60 % povprečja	20,5	17,4	17,9	17,7
Povprečni ekvivalentni izdatki:				
40 % povprečja	5,7	5,7	6,0	6,2
50 % povprečja	13,6	11,2	11,9	12,2
60 % povprečja	24,6	19,8	20,1	20,9
Ginijev koeficient	0,29	0,26	0,27	0,27

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, Statistične informacije, junij 2002

V zgornji tabeli vidimo, da se je delež revnih glede na leto 1993 zmanjšal, medtem ko od leta 1997 počasi narašča. Prag revščine je enak 50 % povprečnih ekvivalentnih izdatkov gospodinjstev. Kot sem že zgoraj navedla, je uporabljena OECD modificirana ekvivalentna lestvica. Ginijev koeficient pa prikazuje mero koncentracije porazdelitve izdatkov med gospodinjstvi, oz. neenakost porazdelitve. Vrednost tega količnika je med 0 in 1; kolikor višji je rezultat, toliko večja je neenakost.

Če te podatke prevedemo v številke vidimo, da je leta 1999 pod pragom revščine živelo 265.000 prebivalcev Slovenije. (Urad za makroekonomske analize, 2003)

Sedaj se vrnimo k Tabeli 4.2.2, v kateri so podatki raziskav SJM - ja o samouvrstitvi v sloj. V SJM se je to vprašanje pripadnosti družbenemu razredu pojavilo prvič leta 1989, uporabila pa sem podatke za leto 1990. V tem letu se je za čisto spodnji razred oz. nižji sloj "priglasilo" dobrih deset procentov vprašanih, v vseh naslednjih letih pa se je ta procent vrtel okrog 3,6 do 4 % anketiranih.

Za spodnji srednji sloj ali delavski razred se je število iz leta 1990, ko je znašalo 15,3 %, v naslednjih letih povečalo na v letu 1993 kar 40,9 %, v naslednjih letih pa okrog 35 % respondentov, kar je kar pričakovano glede na podatke v tabeli 4.1.2. Delež tistih, ki se opredeljujejo za čisto spodnji razred po letu 1990, ko je znašal dobro desetino vprašanih, v letu 1993 pade in se konstantno drži vse do danes na meji okrog 3,5 do 4 % vprašanih. Najnižjemu razredu torej pripada do 40 oseb na 1000 prebivalcev.

Srednji razred se že po predvidevanjih zmanjšuje na račun povišanja deleža prebivalstva v nižjih oz. višjih slojih. Leta 1990 se je za srednji razred opredelilo skoraj 60 % vprašanih, čez tri leta se je delež zmanjšal za 14 %, v letu 1996 in 2000 se odstotek poveča za tri do štiri procente, v letu 2002 pa se v ta družbeni razred razvrsti polovica anketiranih. Potrdimo lahko, da je populacija nagnjena k sredinski usmerjenosti, tako tistih nižje, kot tistih iz višjega sloja. V Jugoslaviji je sredina veljala kot nekaj najboljšega, kar se je vrnilo mogoče tudi v podzavest Slovencev. Ne glede na to, ali dejansko pripadajo srednjemu sloju, se vanj brez posebnih pomislekov uvrstijo. Mogoče se jim tako dvigne tudi samozavest in občutek manjvrednosti se potlači.

Opredeljenost anketirancev za pripadnost zgornjemu oz. višjemu sloju postopno narašča, tako da se je od leta 1990 do leta 2002 zanj opredelilo 1,6 % več vprašanih, torej lahko rečemo, da je na tisoč prebivalcev 66 oseb pripadnikov višjega sloja.

Delež tistih, ki na to vprašanje ne odgovorijo oz. ne vedo, kam naj se razvrstijo, mogoče pa jim je tudi nerodno pokazati s prstom na nižji sloj, znaša od 5 do 10 % delež anketiranih.

TABELA 4.2.2: "Kateri družbeni skupini – sloju ali razredu – se vam zdi da pripadate?"

	SJM 1990/2	SJM 1993/1	SJM 1996/1	SJM 2000/2	SJM 2002/1
spodnji, delavski	26,9	44,5	39,4	40,8	37,6
srednji	57,8	43,4	45,7	47,8	51,0
višji, zgornji	5,0	4,7	6,8	6,6	6,6
ne vem, b.o.	10,3	7,3	8,1	4,6	4,6

Vir: Toš, N. in skupina: Slovensko javno mnenje 1990 – 2002, Fakulteta za družbene vede, CJMMK, Ljubljana

Lahko zaključim, da v Sloveniji polovica prebivalstva spada, po samooceni seveda, v srednji razred. Skoraj 40 % delež je pripadnikov nižjega, delavskega razreda oz. sloja, dobrih 5 % pa je pripadnikov višjega sloja, katerega lahko imenujemo elita. Seveda so to podatki samopredstav anketirancev, ki niso povsem realni.

4.3 DOHODKOVNE RAZLIKE MED IZOBRAZBENIMI SKUPINAMI

V tem podpoglavju bi rada prikazala povezanost med posameznimi dimenzijami, ki dejansko pokažejo, ali se neenakosti povečujejo ali ne. Zanimivo bi bilo pogledati, ali se skozi čas povečujejo razlike glede materialnega statusa med posameznimi skupinami prebivalstva. Lahko smo prepričani, da se vsaj na nekaterih področjih te razlike bistveno spreminjajo, v glavnem v smer povečevanja.

Eden ključnih razvojnih ciljev, ki naj bi mu sledile moderne družbe, ni družbena enakost kot taka, ampak družbena kohezivnost, ki temelji na načelu dostopa oz. vključenosti vseh članov družbe v družbeno življenje (državlјanska participacija, delo, izobrazba, prosti čas). Dohodkovne neenakosti lahko na vse to vplivajo, a same po sebi izražajo le del dejanskega stanja vključenosti in izključenosti. (Makarovič, 2002)

Odločila sem se, da bom s statistično analizo podatkov v SPSS - u odkrivala povezanost med dohodkovnimi razlikami in različnimi izobrazbenimi skupinami v osemdesetih in devetdesetih letih. Lahko opazimo, da se v petih letih, torej od leta 1995 do leta 2000, sam trend povečevanja oz. zmanjševanja razlik glede neenakosti ni bistveno spremenil.

Večje razlike pa lahko vidimo v obdobju, ko smo še bili del Jugoslavije, ko so bile gospodarske razmere katastrofalne, da ne omenjamo inflacije. V podatkih iz leta 1988 vidimo, da je plača anketirancev z osnovnošolsko izobrazbo znašala skoraj polovico plače uslužbenca z višjo oz. visoko izobrazbo (v devetdesetih letih tretjino). Plača delavca oz. uslužbenca s poklicno izobrazbo je znašala skoraj 62 % plače višje izobraženih, plača zaposlenih s srednješolsko izobrazbo pa čez 70 % plače višje izobraženih. V letu 1986 so neenakosti še manjše, saj povprečna plača delavca z dokončano OŠ ali manj znaša 53.8 % plače višje izobraženega uslužbenca; plača

anketiranca s poklicno šolo je skoraj 70 % dohodka četrtega izobrazbenega razreda. Najmanjša razlika glede na leto 1988 se pokaže pri dohodkih srednješolskih izobražencev, saj se od leta 1988 poveča le za 1 procent, še vedno pa znaša več kot 70 %. Resnično je plačna politika stremela k solidarnosti, in v primerjavi z današnjimi podatki, tudi skoraj k egalitarizmu.

Z osamosvojitvijo in privatizacijo pa so se razmere bistveno spremenile. Kot vidimo ima prebivalstvo s končano OŠ ali manj le tretjino vrednosti dohodka višje in visoko izobraženih. Delavci s poklicno izobrazbo imajo približno polovico vrednosti dohodka visoko izobraženih, srednje izobraženi pa okrog 55 %.

Na podlagi teh podatkov lahko vidimo, zakaj je povprečna plača v Sloveniji kar visoka, saj se povprečje visoko dvigne na račun tistih nekaj procentov populacije, ki imajo visoke dohodke.

Naj poudarim še eno zanimivost. Povprečna plača anketirancev vseh izobrazbenih skupin v devetdesetih in konec osemdesetih let se giblje nekje med srednjima izobrazbenima kategorijama, torej med poklicno in srednješolsko izobrazbo. V letu 1986 pa je ta povprečna vrednost med prvima dvema kategorijama, kar pomeni, da je bila takrat povprečna plača kar visoka.

Dejstvo je, da se je v obdobju tranzicije povečala brezposelnost na račun povečevanja produktivnosti iz 20.000 na 130.000 brezposelnih. Istočasno so se zaposlenim, kateri so že prej imeli visoke plače, dohodki še bolj povečali. Na drugi strani delež prebivalstva z nizkimi oz. minimalnimi plačami le še životari, marsikomu plača ne zadostuje več za preživetje. (Hanžek, 2003)

Dohodkovna neenakost se kaže tudi s tem, da je delež dohodkov v gospodinjstvih, pridobljen iz dela, padel iz 76,1 % na 63,7 %, vse ostalo so prihodki iz socialnih transferjev. Leta 1983 je najrevnejših 10 % gospodinjstev dobivalo 37 % sredstev iz socialnih transferjev, danes jih dobiva že 55 % (to pomeni, da najrevnejši živijo v glavnem na račun socialnih podpor). (Hanžek, 2003) Viden je trend neenakosti med različnimi izobrazbenimi skupinami in dohodki.

Zaključimo lahko, da neenakosti v dohodkih bodo vedno obstajale. Čas socializma in solidarnosti ni pripeljal daleč, zato se je tudi zrušil. V novo nastali državi pa se je s privatizacijo začela še bolj izluščevati elita na eni strani, preprosti ljudje na drugi.

Tabela 4.3.1: Dohodkovne razlike glede na izobrazbene skupine

	OŠ ali manj	poklicna š.	srednja š.	višja,visoka	povprečna vrednost/ skupaj
SJM 2000/2					
sredinska vrednost v 000 SIT	52,22	81,54	92,08	167,22	85,27
% glede na sredinsko vrednost najvišjega izob. raz.	31,2	48,8	55,1	100	
število anketiranih	289	189	269	103	850
SJM 1995/4					
sredinska vrednost v 000 SIT	34,39	54,04	58,28	107,97	55,11
% glede na sredinsko vrednost najvišjega izob. raz.	31,8	50,0	54,0	100	
število anketiranih	290	201	229	104	824
SJM 1988					
sredinska vrednost v din	300913,87	397017,68	454920,47	641991,30	410791,54
% glede na sredinsko vrednost najvišjega izob. raz.	46,9	61,8	70,9	100	
število anketiranih	620	475	487	230	1812
SJM 1986					
sredinska vrednost v din	53032,24	68653,79	70778,43	98563,83	66178,53
% glede na sredinsko vrednost najvišjega izob. rez.	53,8	69,6	71,8	100	
število anketiranih	709	464	453	188	1814

Vir: Toš, N. in skupina: Slovensko javno mnenje 1986 – 2000, Fakulteta za družbene vede, CJMMK, Ljubljana

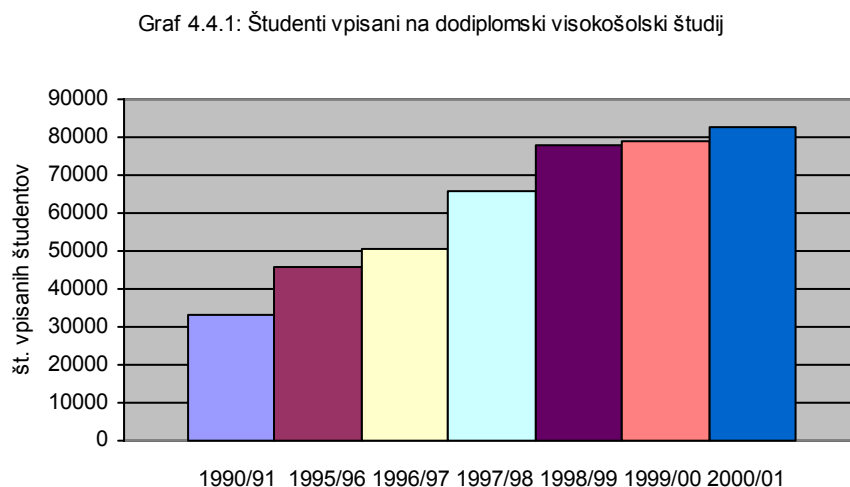
4.4 SKLEPNE UGOTOVITVE

Če še enkrat pogledamo nekaj strani nazaj v tabele o izobrazbi, poklicu in samouvrstitvi v sloj, katerim je namenjen del osrednje diplomske naloge vidimo, da so nekako povezani med seboj. Najbolj soupadajo podatki o poklicni usmerjenosti in pripadnosti sloju, saj se po delovnih kvalitetah in poklicu uvrša večina prebivalstva v določen razred oz. sloj. Predpostavljamo lahko, da se osebe z nedokončano OŠ ali manj uvrščajo v nižji sloj; ter da so to predvsem delavci. Leta 2000 se tretjina prebivalstva uvršča v nižji razred. Istočasno je v kategoriji z končano OŠ ali manj dobrih 30 % anketiranih. Leta 1968 je bilo neizobraženih več kot 60 % vseh anketiranih, procent delavcev pa je znašal 35,7 %. Predpostavljamo lahko, da so neizobraženi opravljali odgovornejša dela. Z leti je delež uslužbencev naraščal približno konstantno kot so naraščale potrebe po novih uslužbencih v storitvenem sektorju. Ne smemo pa pozabiti, da so v tabelah všteti tudi upokojenci, študentje, dijaki in gospodinje, ki jih na trgu delovne sile ni.

Opazili smo, da trend naraščanja pripadnosti nižjemu in višjemu sloju v resnici drži, medtem ko se je v srednji razred leta 1990, torej še v obdobju Jugoslavije, opredelilo 57,8 % anketiranih, ki pa je v naslednjih letih v samostojni državi padlo skoraj za 15 % (leta 1993 – povečalo se je število nižjega sloja), trend pa se je počasi spet začel dvigovati proti polovici populacije. Tako se je leta 2002 ponovno v srednji razred opredelilo več kot polovica respondentov.

Predpostavka, da se povečuje delež višje in visoko izobraženih drži. Od leta 1968 pa do danes se je delež le-teh povečal skoraj za trikrat. Seveda pa še vedno ne dosegamo meje, za katero stoji zahteva Evropske Unije, da moramo imeti vsaj 25 % aktivnega prebivalstva s končano dodiplomsko oz. podiplomsko izobrazbo. Glede na število vpisanih na fakultete, bi s takim trendom kmalu to tudi dosegli, celo presegli, vendar je izpad na fakultetah velik. Zato bom v nadaljevanju predstavila delež študentov, vpisanih na dodiplomski visokošolski študij na univerzah in samostojnih visokošolskih zavodih (redni in izredni).

Graf 4.4.1: Študenti, vpisani na dodiplomski visokošolski študij na univerzah in samostojnih visokošolskih zavodih od leta 1990 do leta 2000 (redni + izredni)

Vir: Statistični urad Republike Slovenije, 2001

Iz zgornje tabele je razvidno, da se je število vpisanih na dodiplomskih visokošolskih študijih od leta 1991 do leta 2000 dvignilo skoraj za 50.000 študentov. Da bi bili primerljivi z državami Evropske unije, bi morali do leta 2005 imeti zaposlenega z višjo, visoko oz. podiplomsko stopnjo izobrazbe okrog 25 % prebivalstva. Ob sedanji izobrazbeni strukturi zaposlenih oz. upokojevanju bo ta cilj mogoče doseči, če bo vsako leto vpisanih več kot 70.000 študentov, diplomiralo in zaposlilo pa se bo letno od 10.000 do 12.000 novih diplomantov dodiplomskega ter 1500 diplomantov podiplomskega študija. Dosežen mora biti cilj 35 študentov na 1000 prebivalcev. Dejansko število vpisanih se je res povečalo, glede na počasno rast števila izobraženih pa lahko sklepamo, da veliko število vpisanih študija ne dokonča. (Praprotnik, 2002)

5 ZAKLJUČEK

Obdobje tranzicije je v vseh državah v prehodu povzročilo podobne makroekonomske posledice. Vidimo, da Slovenija ni izjema. Če prelistamo strani diplomske naloge ugotovimo, da se kljub povečevanju različnih dimenzij družbenih neenakosti živi bolje, ali drugače rečeno, razmere se izboljšujejo. Izobrazbeno poklicni status se zaradi potreb trga, avtomatizacije, storitvenih dejavnosti hitro izboljšuje, če računamo na to, da je bila Slovenija še pred dobrimi desetimi leti del komunistične Jugoslavije, katera ji je krojila načrte celih 45 let. Ljudje vseeno potrebujemo določen čas, da stvari prevzememo, sprejmemo in se jim v bistvu prilagodimo.

Ena izmed pomembnih sprememb je tudi povečanje družbenih neenakosti na področju ekonomsko materialnega položaja, dohodkovnih neenakosti, (ne)egalitarizma ipd.

Če preidemo h konkretnim odgovorom, ki smo jih našli v tej nalogi, lahko sklenemo, da se je izobrazbeno poklicni status dejansko izboljšal. Še vedno je veliko število prebivalstva z nizko stopnjo izobrazbe, za katera se prosta delovna mesta hitro krčijo. Šolski sistem bo verjetno produciral tudi presežke z srednjo poklicno šolo, v prihodnosti pa so možni tudi presežki z visoko izobrazbo določenih smeri. Zato bo osnova naloga izobraževanja odraslih v prihodnje, da omogoči zlasti mlajšim odraslim doseči vsaj srednješolsko izobrazbo, poudarek pa bi moral biti predvsem na reševanju poklicnih strukturnih neskladij. Država pa bi istočasno morala voditi takšno ekonomsko politiko, ki bi spodbujala večje in hitrejše zaposlovanje diplomantov na ustrezna delovna mesta. Kot vemo, mora marsikateri univerzitetni diplomant poprijeti za veliko nižje kategorizirana dela.

Pripadnost posameznim izobrazbenim skupinam pa je lahko kazalec pripadnosti družbenim slojem, ki so hierarhično urejeni od nižjega do višjega. V SJM - ju so podatki samoocene usmerjeni sredinsko, za srednji razred se opredeljuje povprečno polovica anketirancev, kar ni skladno z drugimi objektivnimi podatki.

Razlike med dohodki različnih izobrazbenih kategorij so se do danes, glede na osemdeseta leta, povečale, kar je bilo seveda tudi pričakovati (v osemdesetih je bilo razmerje med najvišjimi in najnižjimi dohodki približno 1:2, v devetdesetih pa približno 1:3). Že sam prehod in z njim divje lastninjenje in privatizacija v začetku devetdesetih, so omogočili, da so se tovrstne razlike povečale. Na eni strani je izrazit

vzpon elite, na drugi strani pa prebivalstvo, ki skoraj nima za preživetje. Ta slednji del družbe se je precej razširil (v primerjavi z osemdesetimi leti).

Zaključimo lahko, da so podatki SJM - ja, vsaj kar se objektivnih podatkov tiče, dokaj primerljivi s podatki drugih statističnih služb. Subjektivni podatki pa so seveda rezultat anketnih vprašalnikov, ki temeljijo na respondentovi samooceni, samopresoji in samozaznavi. Glede na tridesetletno izvajanje projekta SJM, ima že njegova longitudinalnost raziskovanja podobnih področij prednost v pridobivanju in primerjanju podatkov, zaznav skozi čas. Kot sem že večkrat v tej nalogi poudarila pomembnost, da se je o problemu oz. pojavu spraševalo v obdobju, ko je le - ta nastal oz. je bil aktualen. Odgovori na taka vprašanja so neprecenljivi, saj nikoli ne moremo natančno definirati občutij in mišljenja za nazaj.

Mogoče so verodostojnejši statistični podatki, vendar pomembnost takih projektov, kot je to Slovensko javno mnenje, ni zanemarljiva.

SEZNAM LITERATURE

1. SAMOSTOJNE PUBLIKACIJE

FERLIGOJ, Anuška, LESKOŠEK, Karmen, KOGOVŠEK Tina (1995): Zanesljivost in veljavnost merjenja, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

FLERE, Sergej (1999): Sociologija, Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Maribor

GIDDENS, Antony (2001,1989): Sociology, Polity press, Velika Britanija

HAFNER FINK, Mitja (1994): Sociološka razsežja razpada Jugoslavije, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

HANŽEK, Matjaž (1999): Poročilo o človekovem razvoju, Urad RS za makroekonomske analize, Ljubljana

HARALAMBOS, Michael, HOLBORN, Martin (1999, 1995): Sociologija, teme in pogledi, DZS, Ljubljana

JAMBREK, Peter (1984): Sociologija: Uvod v preučevanje zgradbe in razvoja družbe, DZS, Ljubljana

JAMBREK, Peter (1980): Uvod v sociologijo: zgradba in razvoj družbe, Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana

(1996) Kakovost življenja v Sloveniji, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

MAKAROVIČ, Jan (1984): Družbena neenakost, šolanje in talenti, Založba obzorja Maribor, Maribor

MALNAR, Brina (1996): Zaznava družbene neenakosti, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

NOVAK, Mojca (1994): Dober dan, Revščina: dejstva, pristopi, politike, Socialna zbornica Slovenije, Ljubljana

PRAPROTNIK, Maja (2002): Privatizacija v državah v tranziciji in brezposelnost kot posledica, Ekonomska fakulteta, Ljubljana

ROUSSEAU, Jean Jacques (1993): Razprava o izvoru in temeljih neenakosti med ljudmi, Študentska organizacija Univerze v Ljubljani, Ljubljana

(1999) Slovenija v številkah 1999, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana

(1982) Sociološki leksikon, IŠKRO "Savremena administracija", Beograd

SRUK, Vlado (1995): Leksikon politike, Založba obzorja Maribor, Maribor

(2001) Statistični letopis Republike Slovenije 2001, Zavod republike Slovenije za statistiko, Ljubljana

TOŠ, Niko (1987): Slovensko javno mnenje 1987: Pregled in primerjava rezultatov raziskav SJM 1968 – SJM 1987, Delavska enotnost, Ljubljana

TOŠ, Niko (1988): Metode družboslovnega raziskovanja, DZS, Ljubljana

TOŠ, Niko (1989): Slovenski utrip: Rezultati raziskav javnega mnenja 1988 – 1989, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana

TOŠ, Niko (1992): Slovenski izziv: Rezultati raziskav javnega mnenja 1990 – 1991, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

TOŠ, Niko (1994): Slovenski izziv II: Rezultati raziskav javnega mnenja 1992 – 1993, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

TOŠ, Niko (1995): Dozorevanje slovenske samozavesti, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

TOŠ, Niko (1997): Vrednote v prehodu I.: Slovensko javno mnenje 1968 – 1990, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

TOŠ, Niko et al. (1999): Podobe o cerkvi in religiji (na Slovenskem v 90-ih), Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

TOŠ, Niko (1999): Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990-1998, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

TOŠ, Niko, MOHLER, Peter PH., MALNAR, Brina (1999): Modern society and values, Faculty of Social Sciences, Ljubljana

UHAN, Samo (1998): Prava in neprava mnenja: Vpliv konteksta v raziskovanju javnega mnenja, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

ZUPANČIČ, Katarina (2002): Človekove pravice v procesu tranzicije v Sloveniji, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

2. STROKOVNI ČLANKI

HAFNER FINK, Mitja (1992): Nekateri problemi uporabe različnih klasifikacij pri analizi družbene slojevitosti, Teorija in praksa, let. 29, št. 2/2, str. 135 - 148

HANŽEK, Matjaž, ŠUŠTARŠIČ, Rajko (1999): Vrednote socialne stratifikacije. Revije SRP Ljubljana, Februar 1999, št. 1

KLINAR, Peter, TRAMPUŽ Cvetko (1992): O družbeni neenakosti in revščini v Sloveniji 1992, Teorija in praksa, let. 29, št. 11/12, str. 1055 - 1067

MAKAROVIČ, Matej (2002): Pasti družbene neenakosti, Ampak, let. 2, št. 3, str. 3 – 4

3. SVETOVNI SPLET

Svetovni splet : Arhiv družboslovnih podatkov (2003), dostopno preko:

<http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/SJM992.XML>

<http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/SJM993.XML>

<http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/SJM001.XML>

<http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/SJM002.XML>

<http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/SJM011.XML>

<http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/SJM012.XML>

<http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/SJM013.XML>

<http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/SJM021.XML>

Svetovni splet: HANŽEK, Matjaž (2003), dostopno preko:

<http://neutro.k2.net/html/publikacije/121/hanzek.html>

Svetovni splet LESKOŠEK, Vesna (2003), dostopno preko:

<http://www2.arnes.si/~ljepm2/revsc.htm>

Svetovni splet: Republiški zavod za zaposlovanje (2003), dostopno preko:

<http://www.ess.gov.si/html/Predstavitev/LetnaPorocila/lp99>

<http://www.ess.gov.si/predstavitev/letnaporocila/lp98/tabele>

Svetovni splet: Statistični urad Republike Slovenije, (2003), dostopno preko:

<http://www.sigov.si/zrs/publikacije/dem/demo.html>

http://www.sigov.si/zrs/publikacije/slfig/slfig_s.html

<http://www.sigov.si/zrs/zlfig/indexslo.html>

Svetovni splet: Urad za makroekonomske analize, (2003),dostopno preko:

<http://www.gov.si/zmar/projekti/pcr/02/pcr1.pdf>

<http://www.gov.si/zmar/projekti/pcr/01/pdf/4.hdr.pdf>